

DUŠAN BAIĆ

**KOTAR VRGINMOST**  
**U NO BORBI**  
1941 - 1945

1980

... »Ustanak u Hrvatskoj ima izvjesne specifične osobine u odnosu na ustanke drugim našim republikama. I ovdje, kao i u drugim republikama, narod je imao na-  
•ije misao da se bori protiv okupatora. Ali, u Hrvatskoj bila je do najvećih strasti ras-  
ena nacionalna mržnja između Srba i Hrvata, između braće koju nije ništa dijelilo  
go to što su bila raznih religijskih ubjeđenja, - između ljudi koji su vjekovima živjeli  
ovome terenu, koji su se vjekovima zajednički rame uz rame borili ne samo na svo-  
rodnoj grudi, nego i na tuđim poljima i bojištima, tjerani da se tako tuku za tuđe  
lereše«. ..

... »Kad mi znamo kroz kakvu je golgotu prošao naš narod, kad se danas sjećamo  
iih strašnih i mučnih dana, kad se radilo o biti ili ne biti, kad su djeca ubijana na gru-  
ma majki, kad znamo da je tome najviše doprinjelo baš ono međusobno - da tako  
ižem - samoubijanje i jednih i drugih, onda treba da imamo uvijek na umu da je na-  
eća tekovina naše Revolucije bratstvo i jedinstvo naših naroda. Baš zbog toga mi  
najveću tekovinu moramo čuvati da naša zemlja nikada više ne doživi takvu katast-  
fu«...

Iz govora druga Tita održanog u Glini 27. jula 1952.  
godine pred oko 200.000 ljudi iz Korduna i Banije,  
Posavine i Pokuplja, Bosanske krajine i Žumberka  
povodom proslave jedanaestogodišnjice ustanka  
u Hrvatskoj

## P R E D G O V O R

f Ratni kotar Vrginmost, sa površinom od 550 km<sup>2</sup> na kojoj je uoči ustanka živjelo oko 42.000 stanovnika, dao je NOR-u neprocjenjiv doprinos i podnio ogromne žrtve. Masovno se na poziv Partije, digao na svenarodni ustanak. Titovoj revolucionarnoj vojsci dao je toliko sinova da u vrijeme najvećeg razmaha NOVJ, nakon četvrte i pete neprijateljske ofanzive, kada je, zauzećem Topuskog, konačno oslobođen cio kotar - doslovno više nije imao odraslog muškarca sposobnog da nosi pušku a da je već nije nosio kao borac NOV i POJ. Od oko 3.000 boraca 1.333 ostalo je na bojištima širom domovine, na vječnoj straži slobodi i bratstvu. Narod ovog kraja, čestog zborišta, utočišta i uzdanice jedinica i institucija NOP-a, pored svih stradanja i razaranja, sva materijalna dobra stavio je u službu oslobodilačke borbe, dosljedno sprovodeći borbenu parolu NOF-a: »Svi na front - sve za front«. Vihor rata je, pustošeći ovuda, odnio 10.384 života, ili svakog četvrtog stanovnika, čime je ovo područje u istoriji NOR-a i uopće drugog svjetskog rata ušlo u red onih krajeva koji su dali najveće žrtve u borbi protiv sila mraka i za zajedničko novo sutra svih naroda Jugoslavije.

O žrtvovanju i žrtvama ovog naroda u oslobodilačkoj borbi i doprinosu koji je dao za pobjedu svjedoče brojni istorijski izvori, sjećanja učesnika i svjedoka tih istorijskih zbivanja, junačke pjesme i narodna predanja. O tome ubjedljivo govore i brojni spomenici podignuti širom kotara, na zborištima boraca i naroda, na mjestima okršaja i pobjeda, na stratištima hiljada nedužnih. Ti spomenici su opisani i u ovoj knjizi, sa naglaskom na onim zbivanjima čiju uspomenu čuva svaki od njih. Jedan od tih spomenika je i ova obimna i dokumentovana monografija, kojom autor, i sam prvoborac i poznati vojni i politički rukovodilac izrastao iz njedara naroda ovog kraja i u krilu KPJ, nastoji da, uz pomoć svih društvenih činilaca i mnogih saboraca, otrgne od zaborava te slavne dane i čitaocu pruži cjelovito, istinito i pregledno štivo o narodu kotara Vrginmost u NOR-u, naročito u dvije prve ratne godine, do konačnog oslobođenja ovog područja. Ta istina je upečatljiva i svijetla, ali široj javnosti malo poznata. Naši ljudi, borci, među kojima je 600 nosilaca »Spomenice 1941«, u decenijama mira nisu se razmahivali i preglasno svoj doprinos isticali. Naprotiv, okrenuli su se zajedničkoj budućnosti, marljivo i pošteno radili da bi zaliječili ratne rane, istrgli se iz stoljetne zaostalosti i zajedno sa svim našim radnim ljudima krenuli širokim putevima izgradnje zemlje i njezine velike budućnosti. Ako su ikada svoje žrtve i stradanja spominjali, činili su to da bi naglasili kako je pobjeda u dugom i krvavom rvanju sa silama fašizma bila plod zajedničke borbe i velikog udjela naroda svakog sela, općine i kotara, svakog naroda i narodnosti u našoj zemlji; da bi se s najvećim pijetetom poklonili tako brojnim žrtvama i, što je za stalno jačanje bratstva i jedinstva i našeg zajedništva najvažnije - da bi opomenuli sve ljude,

iročito generacije koje dolaze, da treba učiniti sve da se nikada i nigdje više ne poe stravične 1941. i 1942. godine, kada su u krvavom piru u ovim selima dnevno pa; stotine, a bivalo je i hiljade života onih čiji je jedini grijeh bio što su voljeli svoju nu grud, poštovali tradicije i vjeru svoga naroda, slijedili politiku Partije i odlučno iali u stroju NOP-a, na pozicijama borbe za slobodu.

Prvi dio ove knjige cjelovito je i dokumentovano kazivanje o ljudima kotara Vrgin-  
st u NOR-u, od ustanka do njegovog konačnog oslobođenja, dato za kotar kao cje'inu  
pojedine njegove rejone, po periodima i godinama i u vrijeme brojnih neprijateljskih  
nziva koje su ovuda pustošile uvijek sa radikalnim ciljem - uništiti partizanske je-  
ice, likvidirati NOP pred vratima Paveličevog sjedišta, na putevima od strateškog  
čaja. Autor registruje sve što je smatrao da je od šireg značaja, ukazuje na speci-  
losti ustanka i dvogodišnjih borbi na ovom području, koje se nalazilo tako reći na vra-  
a jakih ustaških i okupatorovih garnizona u Zagrebu, Karlovcu i brojnim drugim nep-  
teljevim uporištima, u graničnom području prema Cazinskoj krajini, Pokuplju, Žum-  
ku i Baniji, predstavljajući neosvojiv bedem za neprijatelja, potvrđujući istinitost na-  
ne pjesme: »Kordun, Bosna, Banija i Lika - to je druže jače od čelika«.

U drugom, obimnijem i, rekao bih, vrednijem dijelu knjige autor je za svako od pe-  
et sela i mjesta kotara dao preglede učešća u NOR-u, doprinosa u borbi za pobjedu  
tava sačuvavši od zaborava gotovo 11.000 imena onih koji su uzidali svoje kosti u  
lelje spomenika pobjedi. To je posebna dragocjenost ove monografije, pisane o na-  
u i za narod, ono po čemu ona ulazi u red publikacija koje će i sudionici tih događaja  
ipadnici generacija na kojima počiva budućnost često imati u rukama. U isto vrijeme  
nografija generala Baića je i nezaobilazan izvor istorijskih podataka za buduće isto-  
rafe, što je i najljepša sudbina koju može doživjeti jedna knjiga.

Potomci slavni krajiških graničara, bundžija i slobodara, baštinici dugih i svijetlih  
benih tradicija naroda ovoga kraja, osvjedočeni rodoljubi i ljudi odlučni da se izbore  
svoju samobitnost, za pravo da žive po svome i na svome - ovi ljudi su se u julu  
U. bezrezervno odazvali pozivu Partije, koja je još do rata na kotaru, uz angažovanje  
irednih studenata i organizovanih radnika rodod iz ovog kraja, izgradila svoja snažna  
>rišta u najvećem broju sela, imajući pred ustanak oko 90 članova u 12 partijskih če-  
Jedna od specifičnosti ustanka u ovom kraju jeste da se u dijelu kotara u borbu  
: pošlo sa manjim jedinicama ustanika, već masovno, uspostavljajući frontove pre-  
neprijatelju radi odbrane svojih sela i oslobođenja teritorija pred nasrtajima ustaša.  
'zo se pokazalo nemogućim frontalno se sukobljavati sa nadmoćnim, naoružanim i  
jčenim neprijateljem i duže vrijeme držati položaje i voditi odbranu. Na osnovu prvih  
benih iskustava prišlo se stvaranju partizanskih odreda i usvajanju životvorne par-  
inske taktike. Krajem novembra 1941. godine na teritoriju kotara bilo je 13 partizan-  
h odreda sa oko 600 boraca, organizovanih u vodove i čete, a u narednom mjesecu  
italjone, objedinjene pod zajedničkom komandom kordunaških NOP jedinica, uz po-  
janje desetak rezervnih partizanskih odreda čija je uloga u oružanim akcijama tako-  
bila veoma značajna. To je već vrijeme kada, tako reći, u svakom od 32 seia na os-  
ođenoj teritoriji djeluje partijska ćelija, narodnooslobodilački odbor, organizacije  
>F-a, SKOJ-a, Saveza mlade generacije Hrvatske i dr. Istorijski datum od šireg zna-  
a iz tog perioda predstavlja i 14. decembar, dan kada je usvojen i krenuo u život »Ost-  
inski pravilnik« kojim su na revolucionaran način regulisani uprava, gospodarstvo,  
istvo i druga pitanja na slobodnom teritoriju kotara.

Oko 300 boraca sa teritorija ovog kotara, u sastavu kordunaških NOP jedinica, he-  
ški su se oduprli i feašli kao pobjednici u zimskoj ofanzivi okupatora i ustaša, o čijem  
nahu, ciljevima i značaju svjedoči i podatak da je u toku nje i sam Pavelić, na položaju

!

?

usred ovog kotara, dočeka Novu 1942. godinu. U najtežim uslovima vrlo jake zime, neimaštine, stalnih napada neprijatelja i loših vijesti sa ruskog fronta i drugih savezničkih frontova, partizanske jedinice sa ovog teritorija su, dosljedno primenjujući direktivu Glavnog štaba Hrvatske iz tog vremena, neprekidno izvodile manje akcije, postavljajući neprijatelju zasjede, iscrpljujući ga čestim napadima u nekom od desetak uporišta, granajući obavještajnu službu, razgarajući politički rad, popunjujući svoje redove dobrovoljcima, jačajući vezu sa narodom. Razumije se, nije sve išlo lako i brzo, pogotovu ne bez žrtava; bilo je grešaka i zabluda, isključivosti i podozrivosti, a dosta i neiskustva, što je plaćano životima, ali je uvijek bilo i podstrek da se ne posustane, da se vojuje bolje i postigne više.

Već krajem prve ustaničke godine, nakon pet mjeseci borbi, ovdje je izvojevana bitka za bratstvo i jedinstvo. Četnici na ovom području ni dotad nisu stekli, niti će ikada u toku NOR-a steći svoje pristalice i uporišta. Hrvatski živalj je shvatio da su ustaše, koje su na teritoriju kotara već bile poklale preko 4.000 Srba, okoreli zločinci, otpadnici i neprijatelji ne samo progonjenih Srba nego i cjelokupnog rodoljubivnog hrvatskog i muslimanskog naroda. Time počinje i proces političke diferencijacije življa u deset hrvatskih i šest nacionalno mješovitih sela kotara, da bi se narednih mjeseci, pogotovu poslije dvije neuspjele Paveličeve prolječne ofanzive na slobodarsku Petrovu goru, kada je postalo još vidljivije da su partizanske snage neuništive, većina Hrvata opredijelila za NOP i u njemu se sve aktivnije angažovala.

U martovskoj i majskoj ofanzivi na Petrovu goru, neprijatelj je, poučen gorkim iskustvom i obezbjeđujući premoć od 8:1, morao primijeniti novu taktiku masovnih snaga i jakog moralnog i psihološkog pritiska na narod i partizanske snage na prostoru Petrove gore i njezinih obronaka. U tim, može se mirno reći, najtežim ofanzivama na Kordunu do punog izražaja su došle prednosti maštovite partizanske taktike: korišćenje veza jedinica sa narodom na teritoriji, hrabrost i vještina boraca u primjeni taktičkih načela, izbjegavanje frontalnih sudara sa jačim neprijateljem, dejstva na krilima i ubacivanje u pozadinu neprijatelja, pružanje snažnijeg otpora na pojedinim pravcima i proboji na izabranim odsjecima i po tri neprijateljeva obruča, efikasna zaštita naroda u zbjegovima, suprotstavljanje neprijateljevoj propagandi, razobličavanje neprijateljevih masovnih zločina nad zarobljenom nejači, primoravanje neprijatelja na defanzivu, korišćenje svih slabosti protivnika na teritoriju i u narodu koji je želio porobiti i fizički uništiti, prisna saradnja partijskih, vojnih i političkih rukovodstava, itd. Da ovdje ponovimo istinu kojom se narod ovog kraja ponosi: neprijatelj u svojim ofanzivama, pa i prilikom »pročešljavanja« Petrove gore prvog i drugog aprila i u stvaranju obruča u maju, i nikada kasnije - nije otkrio brojne i velike tajne bolnice u ovom partizanskom i narodnom zborištu i utočištu, pune ranjenika i bolesnika. To nije samo slavna i specifična epopeja Petrove gore, već i značajno iskustvo iz NOR-a za pripremu i vođenje svenarodnog odbrambenog rata, ako nam ovaj bude nametnut.

Ratna stradanja naroda ovog kraja su ogromna. Samo u jednom jedinom danu, 2. avgusta 1941, u glinskoj crkvi zaklano je preko 1.000 ljudi iz desetak sela ovog kotara; u ofanzivi ustaša na slobodni teritorij ovog dijela Korduna, na stotine žena i djece živo je bacano u oganj u kome su nestajali njihovi domovi. Mnogi mještani su internirani i umoreni u koncentracionim logorima širom Evrope. Pred naletom četvrte neprijateljske ofanzive hiljade nejači se, u dugim kolonama izbjeglica, povlačilo kroz Bosnu, da se mnogi nikada ne vrte svome zavičaju. U proljeće teške 1943. godine ovdje je epidemija tifusa odnijela preko 1.600 života i tada se događalo da u selima nije bilo nikoga da pokopa umrle i pomogne nemoćnima.

Ša naročito generacije koje dolaze, da treba učiniti sve da se nikada i nigdje više ne ponove stravične 1941. i 1942. godine, kada su u krvavom piru u ovim selima dnevno padale stotine, a bivalo je i hiljade života onih čiji je jedini grijeh bio što su voljeli svoju rodnu grudu, poštovali tradicije i vjeru svoga naroda, slijedili politiku Partije i odlučno stajali u stroju NOP-a, na pozicijama borbe za slobodu.

Prvi dio ove knjige cjelovito je i dokumentovano kazivanje o ljudima kotara Vrginmost u NOR-u, od ustanka do njegovog konačnog oslobođenja, dato za kotar kao cjelinu i za pojedine njegove rejone, po periodima i godinama i u vrijeme brojnih neprijateljskih ofanziva koje su ovuda pustošile uvijek sa radikalnim ciljem - uništiti partizanske jedinice, likvidirati NOP pred vratima Pavelićevog sjedišta, na putevima od strateškog značaja. Autor registruje sve što je smatrao da je od šireg značaja, ukazuje na specifičnosti ustanka i dvogodišnjih borbi na ovom području, koje se nalazilo tako reći na vratima jakih ustaških i okupatorovih garnizona u Zagrebu, Karlovcu i brojnim drugim neprijateljevim uporištima, u graničnom području prema Cazinskoj krajini, Pokuplju, Žumberku i Baniji, predstavljajući neosvojiv bedem za neprijatelja, potvrđujući istinitost narodne pjesme: »Kordun, Bosna, Banija i Lika - to je družje jače od čelika«.

U drugom, obimnijem i, rekao bih, vrednijem dijelu knjige autor je za svako od pedeset sela i mjesta kotara dao preglede učesća u NOR-u, doprinosa u borbi za pobjedu i žrtava sačuvavši od zaborava gotovo 11.000 imena onih koji su uzivali svoje kosti u temelje spomenika pobjedi. To je posebna dragocjenost ove monografije, pisane o narodu i za narod, ono po čemu ona ulazi u red publikacija koje će i sudionici tih događaja i pripadnici generacija na kojima počiva budućnost često imati u rukama. U isto vrijeme monografija generala Baića je i nezaobilazan izvor istorijskih podataka za buduće istorio grafe, što je i najljepša sudbina koju može doživjeti jedna knjiga.

Potomci slavni h krajiških graničara, bundžija i slobodara, baštinici dugih i svijetlih borbenih tradicija naroda ovoga kraja, osvjedočeni rodoljubi i ljudi odlučni da se izbore za svoju samobitnost, za pravo da žive po svome i na svome - ovi ljudi su se u julu 1941. bezrezervno odazvali pozivu Partije, koja je još do rata na kotaru, uz angažovanje naprednih studenata i organizovanih radnika rodod iz ovog kraja, izgradila svoja snažna uporišta u najvećem broju sela, imajući pred ustanak oko 90 članova u 12 partijskih ćelija. Jedna od specifičnosti ustanka u ovom kraju jeste da se u dijelu kotara u borbu nije pošlo sa manjim jedinicama ustanika, već masovno, uspostavljajući frontove prema neprijatelju radi odbrane svojih sela i oslobođenja teritorija pred nasrtajima ustaša. Ubrzo se pokazalo nemogućim frontalno se sukobljavati sa nadmoćnim, naoružanim i obučanim neprijateljem i duže vrijeme držati položaje i voditi odbranu. Na osnovu prvih borbenih iskustava prišlo se stvaranju partizanskih odreda i usvajanju životvorne partizanske taktike. Krajem novembra 1941. godine na teritoriju kotara bilo je 13 partizanskih odreda sa oko 600 boraca, organizovanih u vodove i čete, a u narednom mjesecu i bataljone, objedinjene pod zajedničkom komandom kordunaških NOP jedinica, uz postojanje desetak rezervnih partizanskih odreda čija je uloga u oružanim akcijama također bila veoma značajna. To je već vrijeme kada, tako reći, u svakom od 32 sela na oslobođenoj teritoriji djeluje partijska ćelija, narodnooslobodilački odbor, organizacije NOF-a, SKOJ-a, Saveza mlade generacije Hrvatske i dr. Istorijski datum od šireg značaja iz tog perioda predstavlja 14. decembar, dan kada je usvojen i krenuo u život »Ostrožinski pravilnik« kojim su na revolucionaran način regulisani uprava, gospodarstvo, sudstvo i druga pitanja na slobodnom teritoriju kotara.

Oko 300 boraca sa teritorija ovog kotara, u sastavu kordunaških NOP jedinica, herojski su se oduprli ; izašli kao pobjednici u zimskoj ofanzivi okupatora i ustaša, o čijem zamahu, ciljevima i značaju svjedoči i podatak da je u toku nje i sam Pavelić, na položaju

usred ovog kotara, dočeka Novu 1942. godinu. U najtežim uslovima vrlo jake zime, nemaštine, stalnih napada neprijatelja i loših vijesti sa ruskog fronta i drugih savezničkih frontova, partizanske jedinice sa ovog teritorija su, dosljedno primenjujući direktivu Glavnog štaba Hrvatske iz tog vremena, neprekidno izvodile manje akcije, postavljajući neprijatelju zasjede, iscrpljujući ga čestim napadima u nekom od desetak uporišta, granajući obavještajnu službu, razgarajući politički rad, popunjujući svoje redove dobrovoljcima, jačajući vezu sa narodom. Razumije se, nije sve išlo lako i brzo, pogotovu ne bez žrtava; bilo je grešaka i zabluda, isključivosti i podozrivosti, a dosta i neiskustva, što je plaćano životima, ali je uvijek bilo i podstrek da se ne posustane, da se vojuje bolje i postigne više.

Već krajem prve ustaničke godine, nakon pet mjeseci borbi, ovdje je izvojevana bitka za bratstvo i jedinstvo. Četnici na ovom području ni dotad nisu stekli, niti će ikada u toku NOR-a steći svoje pristalice i uporišta. Hrvatski živalj je shvatio da su ustaše, koje su na teritoriju kotara već bile poklale preko 4.000 Srba, okoreli zločinci, otpadnici i neprijatelji ne samo progonjenih Srba nego i cjelokupnog rodoljubivnog hrvatskog i muslimanskog naroda. Time počinje i proces političke diferencijacije življa u deset hrvatskih i šest nacionalno mješovitih sela kotara, da bi se narednih mjeseci, pogotovu poslije dvije neuspjele Paveličeve prolječne ofanzive na slobodarsku Petrovu goru, kada je postalo još vidljivije da su partizanske snage neuništive, većina Hrvata opredjelila za NOP i u njemu se sve aktivnije angažovala.

U martovskoj i majskoj ofanzivi na Petrovu goru, neprijatelj je, poučen gorkim iskustvom i obezbjeđujući premoć od 8:1, morao primjeniti novu taktiku masovnih snaga i jakog moralnog i psihološkog pritiska na narod i partizanske snage na prostoru Petrove gore i njezinih obronaka. U tim, može se mirno reći, najtežim ofanzivama na Kordunu do punog izražaja su došle prednosti maštovite partizanske taktike: korišćenje veza jedinica sa narodom na teritoriji, hrabrost i vještina boraca u primjeni taktičkih načela, izbjegavanje frontalnih sudara sa jačim neprijateljem, dejstva na krilima i ubacivanje u pozadinu neprijatelja, pružanje snažnijeg otpora na pojedinim pravcima i proboji na izabranim odsjecima i po tri neprijateljeva obruča, efikasna zaštita naroda u zbjegovima, suprotstavljanje neprijateljevoj propagandi, razobličavanje neprijateljevih masovnih zločina nad zarobljenom nejači, primoravanje neprijatelja na defanzivu, korišćenje svih slabosti protivnika na teritoriju i u narodu koji je želio porobiti i fizički uništiti, prisna saradnja partijskih, vojnih i političkih rukovodstava, itd. Da ovdje ponovimo istinu kojom se narod ovog kraja ponosi: neprijatelj u svojim ofanzivama, pa i prilikom »pročešljavanja« Petrove gore prvog i drugog aprila i u stvaranju obruča u maju, i nikada kasnije - nije otkrio brojne i velike tajne bolnice u ovom partizanskom i narodnom zborištu i utočištu, pune ranjenika i bolesnika. To nije samo slavna i specifična epopeja Petrove gore, već i značajno iskustvo iz NOR-a za pripremu i vođenje svenarodnog odbambenog rata, ako nam ovaj bude nametnut.

Ratna stradanja naroda ovog kraja su ogromna. Samo u jednom jedinom danu, 2. avgusta 1941, u glinskoj crkvi zaklano je preko 1.000 ljudi iz desetak sela ovog kotara; u ofanzivi ustaša na slobodni teritorij ovog dijela Korduna, na stotine žena i djece živo je bacano u oganj u kome su nestajali njihovi domovi. Mnogi mještani su internirani i umoreni u koncentracionim logorima širom Evrope. Pred naletom četvrte neprijateljske ofanzive hiljade nejači se, u dugim kolonama izbjeglica, povlačilo kroz *Bosnu*, da se mnogi nikada ne vrate svome zavičaju. U proljeće teške 1943. godine ovdje je epidemija tifusa odnijela preko 1.600 života i tada se događalo da u selima nije bilo nikoga da pokopa umrle i pomogne nemoćnima.

Hrabra, ponosna i vrijedna kordunaška žena dijelila je sudbinu svojih sinova, muževa, braće i otaca. Neću pretjerati ako kažem da je ona ponijela najteži teret oslobođilačkog rata. Dok su ovi vojevali u bataljonima i brigadama Osme kordunaške divizije, Omladinskom bataljonu »Joža Vlahović«, Prvom udarnom bataljonu, u Sedmoj banjskoj diviziji, proleterskim jedinicama, u Kordunaškom partizanskom odredu, na Kalniku i u Zagorju - žene i djevojke su, na razorenim ognjištima i u zbjegovima, podizale djecu i čuvale starce, djelovale kao odbornici i agilni članovi društveno-političkih organizacija, hranile i odijevale vojsku, njegovale bolesne i ranjene, podizale popaljene domove, obrađivale zemlju, dočekivale i ispraćale borce, muški podnosile tešku ratnu sudbinu, plakale nad poginulima, veselile se glasovima o pobjedama, ostajući dostojanstvene i u bolu i u radovanju. Ostajale su uspravne poput one majke iz potresne narodne pjesme, koja obilazi Kordun zasijan grobovima mladih boraca za slobodu i vodi poznati dijalog sa poginulim jedincem, čime je ušla u antologiju borbenog pjesništva i čak, prepjevana i prisvojena, stigla među borce za slobodu dalekog jugoistoka Azije, ostajući nadahnuće i utjeha majkama svih boraca za slobodu i ljudsku sreću.

Nije mali broj žena ovoga kraja koje su s puškom u ruci, ravnopravno i rame uz rame sa svojim drugovima krčile put pobjedi i slobodi. Njima nije nedostajala ni takva vrsta hrabrosti. Život i sudbina koja ih je zadesila učinili su ih hrabrima i za juriše. Gotovo da nisu mogle izgubiti više od onoga što su izgubile već u prvoj godini rata.

Sa uspješnim razvojem ustanka na ovom teritoriju se širila organizacija vojnopolicijskih jedinica i ustanova, sa mrežom komandi, bolnica, radionica, skladišta, sa sistemom veza, organizacijom transporta i saobraćaja, sa trgovinom, zanatstvom, zdravstvom, socijalnim staranjem, prosvjetom, sa ratnim aerodromima. Odavde su, pored ostalog, djelovale i najveće institucije NOP-a Hrvatske. Tu su veliki pjesnici revolucije Vladimir Nator i Goran Kovačić prvi put i u najteže vrijeme stupili na slobodno tlo i ratnom sudbinom tog naroda inspirisani za snažna umjetnička ostvarenja kakva su »Majka pravoslavna« i »Jama«.

Sa teritorija kotara Vrginmost partizanske jedinice su, od početka 1942. godine, prelazile i vodile borbu protiv ustaša i okupatora na teritorij Pokuplja i Žumberka, kao i Cazinske krajine i, zajedno sa komunistima, rodoljubima i svim antifašistima sa tih područja, razgarale narodnooslobodilačku borbu i širile duh bratstva i jedinstva srpskog, hrvatskog i muslimanskog naroda, predstavljajući onu živu i nezamenljivu sponu slobodnog Korduna sa susjedima.

O tome i još mnogo čemu što čini veličanstvenu ratnu fresku ovog kraja u NOR-u, istinito svjedoči knjiga generala Dušana Baića, nastojeći da sačuva od zaborava doprinos svakoga zajedničkoj pobjedi i svaku žrtvu, da o svemu kaže pravu i punu istinu, predstavljajući sadržajem, porukama i poukama izvor dragocjenih iskustava, dokaz o neslućenoj moći naroda koji zna za što se bori, nadahnuće za jačanje bratstva i zajedništva, putokaz očuvanja tekovina revolucije, spomen na krvlju plaćenu cijenu slobode. Zbog toga ova knjiga zasluži puno povjerenje čitalaca, predstavljajući svojevrstan i značajan spomen na učešće naroda kotara Vrginmost u narodnooslobodilačkoj borbi, na njegovu bratsku borbenu saradnju sa susjednim područjima, na držanje njegovih sinova i kćeri pod zastavama jedinica NOVJ, na nenadoknadle ljudske žrtve, masovna stradanja i materijalna razaranja, na tragične događaje koje treba pamtit i da se nikada više ne bi ponovili.

## U V O D

### POLOŽAJ, GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I PUTNA MREŽA

Teritorija o kojoj se govori u knjizi obuhvata područje kotara (sreza) Vrginmosta prema administrativnoj podjeli iz 1941. godine. To je sjeveroistočni dio Korduna, koji se graniči: sa sjevera Pokupljem, od kojeg ga dijeli rijeka Kupa; sa zapada granicom općine Vojnić, obuhvatajući istočne padine Petrove gore; s juga Cazinskom krajinom (SR Bosna i Hercegovina), idući rijekom Glinom do Kamenskog mosta; s istoka područjem bivšeg kotara Glina. Ukupna dužina granice te teritorije iznosi oko 90 km, a površina oko 550 km<sup>2</sup>.

Do drugog svjetskog rata ova teritorija bila je dio Banije, koja je sa Kordunom graničila upravo zapadnom granicom teritorije kotara Vrginmosta.<sup>i</sup> Međutim, u toku NOB-a ovo područje je, radi geografske povezanosti preko Petrove gore, ušlo u sastav teritorije Korduna, kako je ostalo i poslije drugog svjetskog rata. Zbog toga današnji stanovnik ove teritorije kaže da je Kodrunaš.

Prema reljefu, ovo je izrazito brežuljkast kraj, sa prosječnom nadmorskom visinom od 200 m. Veći dio teritorije pokriven je manjim prolaznim šumama i šumarcima, među kojima se ističu: Kremešnica, koja se prostire od Sjeničaka prema Lasinji, Medveđak, Katičkosa, Trepča, Tukleč i Abez između sela Sjeničaka, Utinje i Pješćanice, zatim Topličke kose sjeverozapadno od Topuskog, Debela kosa između sela Katinovca i Crnog Potoka, te istočne padine Petrove gore sa predjelima Kijak, Hrastovac, Magarčevac, Španova poljana i njen najviši vrh Petrovac (507 m).

Na ovom području gotovo i da nema većih rijeka, ne bar onih koje bi predstavljale ozbiljnije prirodne prepreke, izuzev Kupe na sjeveru i Gline na jugu teritorije ovog kotara. S druge strane, ovo područje je bogato potocima i izvorima. Od većih potoka ističe se Velika Trepča, koja izvire ispod južnih padina Jurinih brda, protiče kroz Vrginmost i pored Gornjeg i Donjeg Kirina i Čremušnice, da bi kod zaseoka Lukinić primila Malu Trepču i dalje, do ušća u Kupu jugoistočno od Lasinje, tekla kao Trepča. Od ostalih većih potoka mogu se istaći Mala Utinja, koja izvire na istočnim padinama šume Medveđak, protiče kroz selo Sjeničak i uliva se u Kupu sjeverno od mjesta Skakavac; zatim Čermernica, koja izvire na istočnim padinama Petrove gore, kod sela Podgorje, i uliva se u Glinu kod Gređana; te Perna koju čine slivovi sa istočnih padina Petrove gore, između Hrastovca i Španove poljane, a uliva se u Glinu kod Starog Sela. Za vrijeme većih kiša potoci se izlivaju i plave okolno zemljište.

<sup>i</sup> Vidi: *Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod, Zagreb 1955, knj. I, str. 336.

Klima na ovom području je umjereno-kontinentalna, sa obilnim prosječnim padavinama (Topusko 1180 mm). U dolinama se, s proljeća i jeseni, javljaju magle, a zimi jaki mrazevi. Ljetnja temperatura je dosta visoka (prosječno u julu 21°C), a oko devet mjeseci u godini je iznad 5°C, što povoljno utiče na razvoj vegetacije. Najkišovitiji su prolječni i jesenji mjeseci, ali dosta kiše pada i ljeti, pa ima dosta vlage. Sjeveroistočni vjetrovi najčešće duvaju zimi, a jugozapadni ljeti. Zime su sa dosta snijega, a temperature se spuštaju i do -20°C.

Zemljište je u većini posno i kiselo, naročito oko Vrginmosta i Čemernice (bjelica, pepeljuša), tako da je mjestimično neplodno. Prostrane površine kiseljastog zemljišta obrasle su bujadi, što narod naziva bujadarama, zbog čega su od male ili nikakve vrijednosti. Za poljoprivredu najbolje zemljište je u dolinama rijeka i potoka, ali upravo zbog toga što je njih malo, ljudi su neplodno i kiselo zemljište, nasipanjem šodrom, pretvarali u plodnu zemlju. Na vlažnom i podvodnom zemljištu nalaze se livade i pašnjaci. Od bjelogorične šume najviše je bukve, hrasta, graba i pitomog kestena; u dolinama pored potoka ima jošića, a na brežuljcima breza.

Putnu mrežu na ovom području sve do drugog svjetskog rata činili su seoski i općinski putevi, uglavnom bez tvrde podloge, pa su u kišnim danima bili gotovo neupotrebljivi za saobraćaj. Takvi putevi su kotarsko mjesto Vrginmost, preko Bovića i Lasinje, povezivali sa Zagrebom; preko Sjeničaka i Skakavca, odnosno preko Vojnića i Tušilovića, sa Karlovcem; preko Čemernice sa Glinom i Siskom i preko Topuskog i Starog Sela sa Vrnogračem i Velikom Kladušom. Za autobuski saobraćaj narod ovog kraja nije ni znao; uostalom, ovdje autobusa, kamiona i putničkih vozila nije ni bilo. Jedina saobraćajnica vrijedna pažnje bila je željeznička pruga Karlovac - Vrginmost - Glina - Sisak.<sup>2</sup>

## IZ RANIJE PROŠLOSTI NARODA

### *Na udaru rimskih, mađarskih, mongolskih i turskih osvajačkih pohoda*

Područje kotara Vrginmosta, omeđeno rijekama Glinom i Kupom i istočnim padinama Petrove gore, od davnina je nadomak imalo naseobine i gradove Sisak i Karlovac. Uklopljeno u tu širu teritoriju, imalo je svoju burnu prošlost.

Rimljani su u današnju Posavinu prvi put prodrli 171. godine p.n.e., ratujući protiv keltskog plemena Japoda. Od tada su dvaput napadali Segestiku, i to 119. i 83. p.n.e., ali su uspjeli da podjarme Japode. Tek će car Avgust, 35. godine p.n.e., konačno pokoriti Posavinu i osvojiti Segestiku, koju će nazvati Siscija (danas Sisak). Rimljani su Sisciju, pored puta koji je do nje vodio od Splita, vojničkim putem, izrađenim sjeverno od Vrginmosta, povezali sa Emonom (Ljubljana) i Cibalom (Osijek). Tako je područje kotara Vrginmosta jednovremeno, vojnim putem, bilo vezano sa Jadranom i gornjim i donjim tokom Drave, što je povećalo njegovu geografsku važnost i povoljno uticalo na njegov daljni razvoj u vojnom, ekonomskom i političkom pogledu.

Rimljani su na vojnom putu od Splita ka Sisciji, između I i II vijeka n.e., podigli mjesto Aquae Balissae (danas Topusko). Sačuvani spomenici svjedoče da su ovo mjesto na smjenu podizale 10. i 14. rimska legija. Najprije je služilo kao vojno-politička postaja,

<sup>2</sup> Zbog važnosti ove pruge, Pavelić i okupatori su je, početkom narodnog ustanka, obezbjeđivali oružanim posadama u Topuskom, Čemernici, Vrginmostu, Vojnić-kolodvoru, Utinju i Skakavcu. Razvojem partizanskih odreda na teritoriji kotara Vrginmosta, ova saobraćajnica je, već 1942. godine, izbačena iz upotrebe.

a kasnije i kao ljekovito kupalište. To rimsko naselje propalo je između IV i VI v. za vrijeme velike Seobe naroda, a Hrvati će ga obnoviti vjekovima kasnije, tako da se pominje 1205. godine u povelji kralja Andrije II, pod nazivom Toplice, na čijim se temeljima nalazi današnje Topusko. Istom poveljom kralj Andrija darovao je Toplice francuskim katoličkim redovnicima kod nas poznatim pod imenom »Templari«. Oni su u mjestu podigli opatiju (samostan) i crkvu u gotskom stilu i tu se zadržali do početka XVI v., kada su se, pred turskim napadima, povukli u Sloveniju. Potom je opatija bila pod vlašću raznih feudalaca, a zatim, do 1784. godine, zagrebačkog biskupa, da bi tada pripala vojnoj granici. U prvoj polovini XVI v. u opatiji je više puta zasijedao i Hrvatski sabor. Turci su 1593. godine napustili opatiju i djelimično razorili mjesto.

Područje kotara Vrginmosta vezano je i za više važnih događaja iz starije hrvatske historije. Sem ostalog, tuda su harale franačke vojske kada su od 819. do 822. godine napale Sisak i snage kneza Ljudevita Posavskog, koji je prvi put ujedinio Srbe, Hrvate i Slovence u borbi protiv tuđina. Prema izvjesnim historijskim podacima, na prostoru Topusko-Glina 1091. godine bila je utaborena hrvatska vojska, koja je mađarskom kralju Ladislavu zatvorila put za Dalmaciju. Zatim, na planini Gvozdu je 1097. godine poginuo Petar Svačić, posljednji hrvatski kralj narodne krvi, po kome je Gvozd dobio ime Petrova gora. Godine 1242. Mongoli su preko Topuskog, starim rimskim putem, prodrli do obala Jadrana, a u susjednom Cetingradu Sabor Hrvatske je, 1527. godine, izabrao Habsburgovca Ferdinanda za hrvatskog kralja.

### *Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i tvrđave*

O nekadašnjoj vojno-političkoj važnosti područja kotara Vrginmosta svjedoče i razvaline srednjovjekovnih utvrđenih gradova i tvrđava.

Drevni Steničjak je, po dolasku Srba u taj kraj, nazvan Roknićeva Gradina, da bi, na kraju, dobio današnje ime - Sjeničak. Po nekim podacima podignut je 1105. godine, na teško pristupačnom zemljištu, a imao je tri kule i jake gradske zidove. Kroz srednji vijek bio je posjed-feud Babonjičkih, Krčkih i Celjskih knezova, zatim Frankopana, te grofova Nadaždija i Draškovića. Neko vrijeme grad je bio i sjedište istoimene župe. Sabor Hrvatske sastajao se u njemu 1530. i 1558. godine, rješavajući o odbrani hrvatskih granica.

Turci su, pod komandom Murad-bega, prvi put napali grad 1541. godine sa 10.000 konjanika, ali su nakon velikih gubitaka, odbijeni. Zatim je Malkoč-beg, 1548. godine, obnovio napad, ali ga i završio sa istim rezultatom kao njegov prethodnik. Turci su ponavljali napade 1564, 1574. i još nekoliko puta do 1578. godine, ali uvijek bez uspjeha. Grad se održao, ali su Turci pustošili bližu i širu okolinu, veliki broj stanovnika pobili ili odveli u ropstvo. Zbog takve nesigurnosti, stanovništvo je počelo napuštati rodnu grudu, seleći se u Križevačku županiju, u Belu krajinu u Sloveniju i preko Drave, u Mađarsku, a dio je, u drugoj polovini XVI v., emigrirao čak u Moravsku.

Pernik je tvrđava iz XI i XII v., a njegovi ostaci su na području današnjeg sela Perne. Stanovnici Pernika su, po povelji kralja Bele iz 1225. godine, bili slobodnjaci, što je bila najstarija povlastica dodijeljena jednoj opštini u Hrvatskoj. Građani su plaćali kralju samo neke dažbine, a sudio im je kraljevskim ukazom postavljeni sudac. Kralj Sigismund je, međutim, početkom XV v., ukinuo tu povlasticu, a grad, sa odgovarajućim zemljištem, podario kao feud knezu Jakobu Bribirskom, odnosno Šubićima. Narod se tome protivio i izvjesno vrijeme se, sa manje ili više uspjeha, opirao novim gospoda-

rima. Grad je do tada bio sjedište peranskih knezova, koji su se borili protiv Turaka, ali i hrvatskih feudalaca koji su im izvjesno vrijeme osporavali pravo na dobivena imanja. Među kneževima bio je i čuven Gašpar Peranski, koji je, kao graničarski kapetan, uspješno ratovao protiv Turaka.

Osmanlije su u XVI v. više puta napadale grad, ali bez uspjeha. Međutim, ratna pustošenja su toliko osiromašila peranske knezove da oni nisu mogli držati i plaćati potreban broj vojnika za odbranu grada. Poslije dugih traženja grad je, tek 1577. godine, dobio posadu od 50 graničarskih vojnika. Ali, kako nisu redovno dobijali platu, oni su napustili grad, za šta su saznali Turci i Pernik na prepad zauzeli marta 1578. godine. No, graničari su ga ubrzo povratili, da bi ga 1584. godine ponovo napustili. Zatim, u toku rata 1672-1699. godine, kada je Petrova gora očišćena od Turaka, grad je bio oslobođen, ali je ostao pod vojnom granicom i napušten kao tvrđava.

Razvaline Kirin-grada (u selu Kirin) i Petrovca (najviši vrh Petrove gore), zatim kameni ostaci u selu Boviću i Ostrožinu, svjedoče da su ta mjesta nekada imala tvrđave i utvrđene feudalne dvorove, što takođe potvrđuje da je područje kotara Vrginmosta u prošlosti imalo izuzetnu političku, vojnu i ekonomsku važnost.

Hrvatsko-turska granica krajem XVI v. dijelom je bila na rijeci Uni, a zemljište između rijeka Save, Une i Kupe bilo je vrlo rijetko naseljeno, što je bila posljedica turskih pustošenja ovim krajem. O tome svjedoči i podatak da je na tom području, prema istorijskim podacima, prije turske najezde bilo oko 10.000, a krajem XVI v. samo 376 poreskkih kuća.

Poslije velikog turskog poraza kod Siska, 1593. godine, oslabio je i osmanlijski pritisak na ovo područje. Komanda vojne granice, u čijem je sastavu bilo i pomenuto zemljište, kao hrvatski feudalci - počeli su naseljavati te opustošene krajeve. Prvi su to činili da bi regrutovali borce - čuvare granice, a drugi da bi dobili radnu snagu - kmetove za obradu opustjelih plemićkih imanja. Izvori takve ljudske snage bili su krajevi koji su se nalazili u sastavu turske carevine, ponajprije u Bosni i Hercegovini. Tamošnji Srbi i Hrvati bili su ugroženi u nacionalnom, vjerskom i ekonomskom pogledu, pa su prelazili u Hrvatsku, tražeći bolje uslove za život i opstanak. O takve prebjegle su se i otimali graničarski generali i hrvatski feudalci.

### *Postojbina »graničarskih i carskih vojnika«*

Emigracija življa iz ondašnje Turske u Hrvatsku otpočela je već u drugoj polovini XV v., a šire područje kotara Vrginmosta naseljeno je krajem XVI v. Hroničari su zabilježili da su naši preci u Bosni, koji nisu primili islam, pod turskim pritiskom napuštali ognjišta i pomjerali se prema sjeveru. Krajem XVI v. na desnoj obali Une bilo je prikupljeno više hiljada obitelji, uglavnom na području Dubice, Bihaća i Petrovca. U većini to su bili Srbi. Oni su 1595. ili 1596. godine preko komandanta granice uputili molbu austrijskom caru da im se ustupi pusto zemljište između Kupe, Une i Save, a oni će, zauzvrat, braniti granicu carevine od upada Turaka. U te pregovore su se odmah umiješali i hrvatski feudalci, tražeći da doseljenici budu kmetovi na njihovim napuštenim imanjima. Međutim, naši preci nisu pristali na takve uslove, jer nisu bili voljni da samo promijene gospodara. Naprotiv, tražili su da u ondašnjem društvu, kao graničari, imaju izvjesne slobode. Zbog toga je došlo gotovo i do prekida pregovora, ali se sa takvim is-

hodom nije pomirio grof Herderštein, komandant granice, čovjek kome su bili potrebni vojnici. Najzad je car Rudlof II, na grofov zagovor i pritisak, odobrio budućim naseljenicima graničarski statut i time ih oslobodio obaveza prema hrvatskim feudalcima čija će imanja naseliti.

Tako je na zemljište između Kupe i Save 1597. godine prešlo više hiljada porodica iz Bosne, a jednovremeno i veća skupina iz Male Vlaške (Slavonija). Naseljavanje je produženo i u XVII v., ali u manjem obimu. Zadnja veća naseljavanja na području kotara Vrginmosta zabilježena su krajem XVII v. - 1698. godine u Kirin je naseljeno 120 porodica sa 450 duša, od čega 240 pod oružjem; naredne godine u Bović je došla skupina od 47 porodica sa 250 duša i davala 100 vojnika; iste godine u Čemernici je 50 i u Perni 30 kuća naseljeno Srbima. U tom vremenu je zagrebački biskup na svoj posjed u Tpuskom naselio izvežstan broj hrvatskih-kmetovskih obitelji iz Turopolja.

Doseljenici su od cara dobili zajamčene povlastice - najprije, 1578. godine, po »Bruškom ustavu«, a zatim 1630. godine, po Graničarskom statutu. I po jednom i po drugom, postali su »graničarski i carski vojnici«. Najprije su bili vojnički organizovani po samostalnim kapetanijama, a kasnije, od 1735. godine, po pukovima. Graničari su knezove i *sudije birali između* sebe, a imali su pravo vlasništva, nasljedstva i slobodnog raspolaganja posjedom - zemljom. Za uzvrat su imali dužnost da služe kao vojnici i podvrgavaju se vojnoj disciplini.

Sve muško stanovništvo na granici od 18 do 60 godina starosti bilo je pod vojnom obavezom, služeći dijelom u stalnim graničarskim jedinicama, a dijelom u narodnoj miliciji. U početku su se odijevali u narodnu nošnju, a od 1735. godine stalne graničarske jedinice su nosile »njemačku uniformu«, koja se sastojala od uskih plavih hlača, crno-smeđe bluze i kalpaka. Uniformu su graničari nabavljali o svom trošku, dok su oružje i municiju dobijali besplatno od vojnih vlasti. Za vjerno služenje caru graničari su u naknadu dobijali platu, zemlju i kuću, a oslobođeni su svih poreza i feudalnih davanja. Novčane nadoknade bile su dosta primamljive. Tako je godišnja plata generala bila 5.000, pukovnika 2 do 4.000, potpukovnika 1.500 i majora 1.000 forinti. Ove činove uglavnom su dobijali stranci, pretežno Nijemci, a tek pokoji hrvatski feudalac. Za ostale činove, dostupne i doseljenim graničarima, skala nadoknade je bila: kapetan - 100 forinti, 156 jutara oranice i 34 jutara livade; zastavnik-32 forinte, 40 jutara oranice i 11 jutara livade; vojnik - 16 forinti, 18 jutara oranice i 4 jutara livade. Ukoliko su graničari angažovani i van područja stalnog stanovanja, dobijali su dnevno hljeb, a mjesečno pješaci po dvije, a konjanici po tri forinte. U cjelini, graničari su do 1735. godine bili obavezni da ratuju samo u zahvatu vojne granice.

Borbe na granici vodile su se oko »čardaka«, udaljenih jedan od drugoga pola sata hoda ili 2 km, zatim oko prelaza preko rijeka i tvrđava. Posadu i stražare-osmatrača međuprostora davala je narodna milicija, dok su stalne graničarske jedinice predstavljale udarnu rezervu. Pri odbrani važnih tačaka, bezuslovno se moralo istrajati do posljednjeg čovjeka i time stvoriti vrijeme za pristizanje rezervi. U selu Crni Potok, sve do 1918. godine, odnosno sloma Austro-Ugarske, postojao je »čardak« zvan Paunovac. Oko tog čardaka, koji je bio na sprat, postojao je hodnik (ganjak) radi kružnog osmatranja, kao i rovovi, koji se i danas poznaju i narod ih zove šančevi. Tu se nalazio i drveni top okovan željeznim obručima. Na uzvišenjima, po okolnim selima, bila su postavljena klepetala. Kada bi zaprijetila opasnost od napada Turaka, straža kod čardaka bi zapalila slamu, top bi opalio, a ljudi po okolici bi udarali u klepetala - naizmenično sa dva čekića. Bio je to znak za uzbunu i odlazak graničara u svoje jedinice.

Na granici se vodila stalna borba i stanovništvo je svoje poslove, uglavnom, obavljalo pod oružjem. O tome i narodna pjesma svjedoči stihom »S krvlju ručak, s krvlju i večera«, ili »Oj Krajino - krvava haljino«. Kada je, u XVIII v. počela opadati turska moć, graničarske stalne jedinice su se, u XVIII i XIX v., za račun Austrije borile po svim ondašnjim evropskim bojištima - širom Italije, Francuske, Njemačke, Češke, Rusije, itd.

### *U sastavu prvog banskog puka*

Vojna granica, tj. sva vojna građanska vlast, u početku je bila u rukama hrvatskog bana. Ali kada su Turci, u XVI vijeku, izbili u visini rijeka Une i Kupe, vojna vlast je od 1578, a građanska od 1735. godine bila u rukama austrijskog cara, odnosno njegovih generala. U vezi s tim Hrvatski Sabor je protestovao, ali uzalud. Beč je kasnije, 1583. godine, učinio izvjestan ustupak time što je vojnu granicu između rijeka Save i Kupe ponovo neposredno potčinio hrvatskom banu, otkuda i naziv Banija i Banijac.

Međutim, 1728. i 1735. godine propisani su novi »regulamenti« vojne granice, kojima su ukinuti seoski kneževi i izborne narodne sudije, zabranjeno svojevoljno premiještanje graničara i otuđivanje zemljišta. Tada su uvedeni vojni sudovi i »njemačka uniforma«. Graničari su postali »redovni vojnici«, obavezni da služe i ratuju gdje im se naređi. Zatim se pristupilo ukidanju kapetanija i formiranju graničarskih pukova. Na području Banije formirana su dva puka - u Glini 10 (1. banski), i u Petrinji 11 (2. banski) puk sa 12 četa (kompanija). Područje Vrginmosta bilo je u sastavu 1. banskog puka. Pukom je komandovao pukovnik, koji je na pukovskom području bio neograničeni gospodar i u vojnom i upravnom pogledu. U štabu plika bio je po jedan graničarski oficir za vojničku, upravnu, sudsku, šumarsku i građevinsku službu. Komandiri četa (kompanija) bili su upravitelji kotara ili opštine. Graničari koji su bili van vojnih jedinica (prekobrojni) uvijek su se svake nedjelje i praznika. U osnovnim školama bio je obavezan njemački jezik. Osim toga, graničari su morali besplatno obavljati i javne radove zvane »carski robot«, koji se ogledao u obavezama izgradnje i održavanja ceste, mostova, javnih i vojnih građevina itd. Radili su obavezno, uz izvjesnu naknadu ili besplatno, i na imanjima graničarskih oficira ili spahija.

Na području 1. ili Glinskog graničarskog puka prema popisu iz 1850. godine bilo je 6.159 nastanjenih kuća sa 66.330 stanovnika. Stanovništvo je bilo izmiješano - 2/3 (44.220) Srba i 1/3 (22.110) Hrvata. Na području kotara Vrginmosta bile su tri čete (kompanije) iz 1. banskog graničarskog puka. U Lasinji je bila 11. četa sa 501 kućom i 5.427 stanovnika; u Vrginmostu 12. četa sa 556 kuća i 6.079 stanovnika i u Vranovini 2. četa sa 608 kuća i 6.452 stanovnika. Stanovništvo je i ovdje u nacionalnom pogledu bilo izmiješano, manje-više u naprijed iznijetom omjeru. Karakteristična prezimena bila su ista i u Srba i u Hrvata: Vidović - u zaseoku Bjeljevina Hrvati, u selu Štipan Srbi; Žutić - u Vorkapić Selu Srbi, u Gređanima Hrvati; Kovačević - u Gređanima Hrvati, u Perni Srbi.

Austrija je u toku 30-godišnjeg rata (1618-1648) zavrbovala veliki broj dobrovoljaca sa vojne granice, jer se redovne graničarske jedinice, prema ondašnjim zakonima, nisu mogle upotrebiti van države. Među tim dobrovoljcima bilo je i stanovnika sa područja kotara Vrginmosta. Bili su formirani laki konjički pukovi sastava 5 do 10 eskadrona, svaki od po 100 vojnika. Nosili su narodno odijelo (pretežno crvene boje), prsni oklop, kacigu i crne čizme. Naoružani su bili karabinom i pištoljem, krivom sabljom i po-

nekad kopljem. U borbi su upotrebljavali istu taktiku kao i na granici - zasjede i prepade. Ove konjičke jedinice većinom su upotrebljavane za izviđanje, obezbjeđenje i gonjenje, pošto su bile vrlo pokretne. O njihovim pripadnicima general Montekukoli je rekao: »Ovi vojnici imaju konje samo zato da što prije stignu onamo gdje će se boriti kao pješaci«.

Banija je od 1809. do 1813. godine bila pod vlašću Napoleonove Francuske. U tom vremenu 1. i 2. banski graničarski puk sačinjavali su 3. ilirski puk (Ilirija je davala šest pukova) čiji su vojnici nosili plave uniforme. Prvi i Treći ilirski puk 1811. godine učestvovali su na vojnoj paradi u Parizu, a 1812. godine u pohodu protiv Rusije i u borbama na rijeci Berezini. Tako su ondašnji vojnici 2., 11. i 12. čete (kompanije), rodом sa područja kotara Vrginmosta, ostavljali svoje kosti u Francuskoj, Njemačkoj i Rusiji.

Doseljenici u 1857. godini, uglavnom Srbi, u novoj postojbini su se odmah našli između tri vatre: Turaka na granici, hrvatskih feudalaca i graničarske uprave. Sa prvim su se borili na bojnopolju, a protiv ostalih povremeno dizali bune. Feudalci su nastojali da ih pretvore u kmetove, a graničarska uprava (tuđinski oficiri) im je zakidala od cara zagarantovana prava i povlastice.

Naseljeni graničari, u većini Srbi, izmiješali su se sa malobrojn timerosjednicima Hrvatima, koji su bili kmetovi na pojedinim imanjima feudalaca. Odmah su se između jednih i drugih razvili dobrosusjedski odnosi: zajedno su gradili utvrđenja i čardake, branili zajedničku domovinu, ginuli na granici. Istorija nije zabilježila ni jedan sukob u prošlosti na području kotara Vrginmosta, kao uostalom ni drugdje, između Srba i Hrvata. Naprotiv, graničari Srbi pomagali su Hrvatima kmetove kada su se ovi borili protiv ugnjetavanja od strane feudalaca. O tim pobunama postoje brojni pisani izvori.

### *Krvavi ishod sjeničarske bune*

Graničari sa područja 1. banskog (Glinskog) puka, a time i kotara Vrginmosta, pobunili su se 1700. i 1703. godine protiv bezakonja bana i feudalaca. Pomirili su se poslije dužeg pregovaranja, kada su im zajamčena dobijena prava.

Graničari Srbi i kmetovi Hrvati iz Topuskog i okoline pobunili su se 1704. godine protiv zagrebačkog biskupa i njegovog upravitelja, zbog toga što su ovi i jednima i drugima oduzimali stoku i zemlju. Pobunjenike je u odbranu uzeo tadašnji graničarski kapetan, a kasnije pukovnik baron Delišimović. Ban je spor, poslije baronovih intervencija, riješio u korist pobunjenika.

Godine 1881. ukinuta je vojna granica, ali je i poslije toga, 1897. godine, u Sjeničaju izbila pobuna, poznata pod nazivom »sjeničarska buna«. Povod su bili glasovi da će Hrvatska sasvim pasti pod Mađarsku, da će na tornju crkve biti izvješena mađarska zastava i da će biti zabranjena »srpska vjera«. Pred takvom opasnošću narod se pobunio i od 17. septembra čuvao crkvu, riješen da ne dozvoli isticanje mađarske zastave. U međuvremenu, 21. septembra iz Zagreba su došli neki činovnici za koje je narod povjerovao da su donijeli mađarsku zastavu. Napali su ih i pobili. Uhapšeno je više seljaka, a među njima i jedna žena.

O tom događaju kazuju učesnici bune Marija Bratić, rođena 1870. godine, Đuro Mrkalj i Vujo Vlajnić, rođeni 1875. godine u Sjeničaju:

»Ne znamo pravi razlog, ali se pričalo da će doći do pomađarizovanja, skidanja srpske i stavljanja mađarske zastave i da će nam oduzeti povlastice koje smo imali kao graničaru u Austriji - slobodno pečenje rakije, prodavan jeftinije ili besplatno davan, og-

rev, so, šećer i si., da će biti veći porez i da će oporezovati čak i bračni krevet, itd. Mislimo da je uzrok bune bio više zbog gubitaka povlastica, a manje zbog zastave. Toga smo se svi bojali i to očekivali, jer je u to vrijeme u Zagrebu bio neki zloglasni ban Mađar Kuen Hedervari.

Viđeniji ljudi su tada u našem mjestu organizovali straže, koje su se zvale »ronde« i svi su muškarci naizmjenično, danju i noću, bili na straži. Bilo je dogovoreno da se, ukoliko Mađari dođu kod crkve, odmah pozovu određeni ljudi, a *zvonjenjem* zvona da cijelo selo dođe kod crkve i spriječi Mađarima isticanje svoje zastave.

Toga nesretnog dana (21. septembra 1897) došla su u naše selo iz Pisarovine i Lasinje tri gospodina, iako su bili upozoreni od mlinara Pavia Mrkalja da se čuvaju i da ne idu do crkve, jer je ljudi čuvaju od Mađara, oni su, i pored takvog upozorenja, otišli od gostionice Frelika do crkve. Kada ih je straža primjetila, zvonima i javljanjem, od jednog do drugog, za pola sata se kod crkve skupilo oko 5-6.000 ljudi i žena sa koljem, sjekirama, vilama, roguljama, a poneko sa kuburom i štucem. Opkolili su ova tri gospodina i počeli ih nazivati Mađarima i mađaronima, vičući: »Ne damo svoje zastave, nećemo mađarske zastave!«. Sva njihova uvjerenja da nisu Mađari i da nemaju veze sa zastavom - bila su bezuspješna. Seljaci su ih tukli čime su stigli i napokon svu trojicu ubili.

Kasnije se ustanovilo da to zaista nisu bili Mađari, niti su imali bilo kakve veze sa tuđinskom zastavom. Bili su to Mile Đaković, geometar, Cvijanović, zadrugni povjerenik, i Brazović, kotarski izaslanik, a bili su negdje na diobi kućnih zadruga. Sutradan je došla carska žandarmerija iz Karlovca i počela pucati na narod, i to prvo sa lažnom, a kada se narod nije htio raziti - i sa bojevom municijom. Tada je poginula Vasilija Maslek. Drugi dan iz Petrinje je došao bataljon carske vojske i žandarmerije. Počelo je hapšenje i saslušavanje ljudi i žena. Na stotine ih je bilo vezano u žicu i lance. Od naroda su oduzimali žito i stoku, a od imućnijih i po 50 do 100 forinti. Mnogi su sa stokom i žitom bježali u šumu Kremešnicu.

Na sudbeni stol u Zagrebu odvedeno je mnogo ljudi i žena, a kažnjeno 17 . . .<sup>3</sup>

Na kaznu vješanjem od uhapšenih su osuđeni i likvidirani: Marta Lončar Martekaca,<sup>4</sup> Tomo Lončar i Savo Manojlović.

Na smrt strijeljanjem su osuđena sedmorica, ali su od suda pomilovana i kažnjena na robiju od 20 godina, da bi od toga izdržali 10 godina: Čiča Đukan, Marko Manojlović, Pavao Mrkalj, Mile Padežanin i Mile Vujčić.

Na robiju od jedne do 15 godina osuđeni su: Đurađ Žunac (15 godina), Dmitar Jurić (10), Mile Jurić (10), Ilija Lončar (10), Gligorije Linta (10), Marko Padežanin (10), Jovan Manojlović (5), Stojan Maslek (2) i Nikola Bjeloš (1).

Vijest da će Mađari istaći svoje zastave na crkve stigla je i do sela Perne, pa su i tamo ljudi, zajedno sa susjednim selima, organizovali čuvanje crkve. Doznajući za ovaj događaj, vlasti su iz Petrinje i tamo uputile bataljon vojske i svu žandarmeriju sa tog terena. Odmah su počela hapšenja i istraga na licu mjesta. Mnogi su osuđeni na kaznu zatvora od šest tjedana do šest mjeseci, i sa po pet do deset kruna novčane kazne. Da bi narod smirili, vojska i žandarmi su u Perni ostali čitav mjesec. Narod ih je za sve vrijeme morao hraniti, ali ljudi nisu žalili jer su se osjećali pobjednicima. Smatrali su da su dokazali mađarskoj vlasti da im se ne može nametnuti ono što oni ne žele i što nije na zakonu zasnovano.

<sup>3</sup> iz izjave date autoru knjige.

<sup>4</sup> Prije vješanja je, kako je upamćeno, uzviknula: »Ja bez glave, Mađar bez prave!«

### *Vrginmost - sjedište kotara od 1881. godine*

Kroz Vrginmost, kako je već rečeno, protiče riječica Velika Trepča, preko koje je ovdje nekad podignut most. Kako se u blizini mosta nalazila obitelj Vrga, to mu je narod dao ime Vrgin most, po čemu je i mjesto dobilo ime. Vrijemenom se oko mosta razvilo naselje, koje je 1850. godine imalo 30 kuća i 341 stanovnika. Za vrijeme graničara u Vrginmostu je bilo sjedište 12. čete (kapetanije), a po ukidanju vojne granice - krajine, od 1881. godine, tu je jedno vrijeme bilo sjedište kotara, da bi kasnije ono bilo premješteno u Topusko. Kotar Vrginmost je 1903. godine obuhvatao opštine Bović, Čemernicu, Topusko i Vrginmost, sa 4.138. kuća za stanovanje i 25.036 stanovnika. Od 1920. godine Vrginmost je ponovo sjedište kotara.

Prije i u toku prvog svjetskog rata kotar Vrginmost davao je uglavnom regrute i vojne obveznike za 96. cesarsko-kraljevski (Karlovac) i 25. domobranski puk (Sisak). Ovi pukovi su u toku prvog svjetskog rata upotrebljeni na bojištima Srbije, Galicije i Italije. Obveznici su na frontu u Srbiji i Galiciji masovno prelazili na drugu stranu, stupali u dobrovoljačke jedinice i borili se protiv Austro-Ugarske Monarhije. Znatno više je bilo onih koji se nisu odazivali vojnom pozivu, već bježali i sklanjali se u šume - samo da ne idu u rat. To je bio tzv. zeleni kadar, lako su žandarmerijske patrole bile jake i aktivne, sa zelenokadrovcima nisu mogle izaći na kraj. Ako bi nekoga i uhvatile i odvele u Karlovac, on bi prije uspio pobjeći i vratiti se kući nego što bi potjernica stigla u selo. Mnogi su se i tjelesno onesposobljavali samo da ne bi išli u rat protiv Srbije i za račun Austro-Ugarske.

### EKONOMSKE I DRUŠTVENO-POLITIČKE PRILIKE IZMEĐU PRVOG I DRUGOG SVJETSKOG RATA

#### *Razvoj privrede i ekonomsko stanje*

Teritorija kotara Vrginmosta je u pogledu razvitka ekonomsko-društvenog života između dva svjetska rata spadala u zaostalu oblast. Uz oskudicu obradivog zemljišta, nisu eksploatisane ni prirodna blaga. Poljoprivredom se bavilo preko 90% stanovništva, a preovladavali su usitnjeni posjedi od 4 do 5 hektara. Krupnih posjeda gotovo da nije ni bilo, mada je u svakom selu, pored velikog broja vlasnika malih posjeda, bilo i po nekoliko bogatijih seljaka. Zemljište se, s obzirom na kvalitet tla, dijelilo na oranice, livade i gmajne - seoske zajednice.

Od žitarica su se, uglavnom, gajili kukuruz, pšenica, raž, proso i zob, od industrijskog bilja lan i konoplja, a od povrća krompir, kupus, slatka repa i koraba. Od voća je najviše bilo šljiva, a znatno manje jabuka i krušaka. Vinogradi su se dosta gajili, zasađeni dobrom sortom loze sve do 1897. godine, kada ih je pokosila »filoksera«. Od tada se prešlo na otporniju, hibridnu vrstu loze, u narodu poznatu po nazivu »direktor«. Vinogradi sa tom sortom loze biće uništeni poslije drugog svjetskog rata.

Stočarstvo je bilo važna privredna grana. Najviše su držane ovce i svinje, a manje goveda i konji. Poneko je gajio i koze, i to uglavnom u selima ispod Petrove gore. Za vuču su korišćeni konji i volovi, a krave nikada. Seljak je ovdje malo vodio računa o izboru rasne stoke, a ni pomoći od stručnih institucija u tome nije imao. Od ovaca su dobijani meso, mlijeko i vuna, od koje su pravljene odjevne i kućne predmete svih vrsta. Svi-

nja je držano dosta, tako da je bilo domaćinstava koja su imala i preko 50 komada. Osnovna hrana za svinje bila je žir, bukvica i kesten.

Zemlja je obrađivana na primitivan način. Ovdje je bio dug put od drvenog rala do industrijskog pluga i drljače i kopačice zanatske proizvodnje. Drugih poljoprivrednih alatki sem srpa i kose nije bilo, a sirotinja ni to *nije* imala. Na posnoj zemlji i slabom obradom nije se moglo proizvoditi dovoljno hrane za domaćinstva. Zato su siromašna domaćinstva već u rano proljeće morala da kupuju kukuruz za prehranu čeljadi i hranu za prehranu stoke. Za bijeli kruh, kupovan u pekari, znao je samo srednji i bogatiji domaćin, i to prilikom slave. Kukuruz koji se nije mogao kupiti na teritoriji kotara nabavljan je iz drugih krajeva. Olakšica pri nabavci kukuruza došla je poslije 1902. godine, pošto je proradila pruga Sisak - Karlovac. Tada su trgovci iz Topuskog, Vrginmosta i Gline nabavljali sve vrste žitarica iz Srema a ponajviše kukuruza, i prodavali ih narodu. Od trgovine kukuruzom mnogi trgovci su se i obogatili. Pruga je, inače, znatno doprinijela razvitku prometa, trgovine, eksploatacije šuma i ruda, a povećao se i broj đaka koji su svakodnevno odlazili u srednje škole u Glinu i Karlovac.

O industriji na teritoriji kotara Vrginmosta do 1941. godine jedva da se može i govoriti, iako su postojale realne mogućnosti za preradu drveta i eksploataciju željezne rude, uglja i kvarca. Od privrednih objekata postojali su: topionica rude malog kapaciteta u Velikoj Vranovini i rudnik željezne rude u blizini Vojnić-kolodvora i u selu Pecka. Uz to, Topusko je korišteno kao banja za liječenje reumatičnih bolesti, dok je u Petrovoj gori eksploataciju drveta vršila »Našička firma DD«.

Upravo zbog krajnje slabo razvijene industrije - razvijalo se seosko zanatstvo. Budući da malo koja kuća nije imala taru (razboj), žene su masovno proizvodile platno od lana i konoplje za posteljину, torbe, džakove i dr. Od industrijskog pamuka i domaćeg lana i konoplje tkano je platno za rublje. Žene su same krojile i šile odjeću za sve članove svoga domaćinstva. Bile su pravi majstori za bojenje platna i pravljenje sapuna i svijeća, za proizvodnju sirćeta itd. Muškarci su izrađivali kućne predmete, poljoprivredne alate, posude i korpe, a uoči drugog svjetskog rata bilo je dosta i seoskih kovača i stolara, za razliku od obučara i krojača kojih je bilo manje.

Trgovina se razvijala dosta brzo i uporedo sa razvojem Vrginmosta i Topuskog. Time dolazi i do otvaranja prvih dućana, kojih je kasnije bilo skoro u svakom selu. Otvarali su ih pojedinci i u njima su stanovnici mogli da kupe artikle za svakodnevne potrebe: so, šibice, šećer, duvan, petroleum, sitni građevinski alat i razna platna. Glavna kupoprodaja odvijala se u sajamske dane: utorkom u Velikoj Kladuši, srijedom u Glini, četvrtkom u Vrginmostu i petkom u Karlovcu. Na tim sajmovima ljudi su jeftino prodavali svoje proizvode, a skupo plaćali industrijsku robu.

Ekonomska zaostalost, opšta nerazvijenost, siromaštvo, besposlica, brojni porezi i razni nameti, jeftini poljoprivredni proizvodi i veliki nesrazmjer između cijena industrijske i poljoprivredne robe - bili su uzrok teškog ekonomskog stanja i neraspoloženja naroda prema režimu, čime se učvršćivalo opoziciono raspoloženje siromašnog dijela stanovništva. U takvoj situaciji ljudi su se sami snalazili. Tako su stanovnici sela Perne 1904. godine, među prvim na teritoriji kotara, osnovali Srpsku zemljoradničku kreditnu zadrugu. Imala je zadatak da kreditira seljake i zaštićuje ih od bezobzirne pljačke varoških i seoskih trgovčića, sem ostalog i preko njihovog zelenaškog načina kreditiranja. S druge strane, Zadruga je tražila da pomogne seljaku u unapređivanju poljoprivredne proizvodnje. Rad ove zadruge imao je izvjesnih rezultata; nakon perioda zamrzlosti za vrijeme prvog svjetskog rata, ona se ponovo aktivirala 1924. godine. Ujedno, ona je bila

privredno-kulturni centar i za ostala sela ispod Petrove gore, koja su gravitirala ka Per-  
ni, gdje je, inače, bila crkva i četvorogodišnja osnovna škola.

Zbog teškog ekonomskog stanja i nezaposlenosti kao posljedice prenaseljenosti, ljudi su bili prisiljeni da sami traže i nalaze rješenja svojih životnih problema. Tako su muška djeca, poslije završene osnovne škole i putem raznih veza, upućivana preko »Privrednika« na izučavanje raznih zanata, a mnogi su odlazili u svijet - »trbuhom za kruhom«. Najviše su odlazili u Sjedinjenje Američke Države i Kanadu, a manji broj i u Francusku. Skoro iz svake kuće neko je bio van domovine. Jedni se nikada nisu ni vratili, a drugi su nešto ušteđevine donijeli svojim kućama da bi je, poznati kao dobri domaćini, upotrijebili za unapređenje domaćinstva.

### Stanovništvo

f

Stanovnici kotara Vrginmosta između dva svjetska rata po socijalnom sastavu su u 90% slučajeva bili seljaci poljoprivrednici. U stvari, izuzev manjeg broja radnika, zanatlija i službenika - svi su se bavili zemljoradnjom i stočarstvom. O brojnom stanju stanovništva postoje zvanični podaci iz 1857. godine, kada je ovdje živjelo 25.541 duša, i iz 1931. godine kada je taj broj bio 37.165.<sup>5</sup> Riječ je o zvaničnim statističkim podacima dobijenim popisom stanovništva, dok je 1941. godine, prema nezvaničnim podacima, bilo 42.392 stanovnika, ili oko 70 na 1 km<sup>2</sup>.<sup>6</sup>

Po nacionalnom sastavu 76% stanovništva činili su Srbi, a 23% Hrvati. Od ukupno 50 sela i mjesta, u 7 sela su živjeli Hrvati (Crna Draga, Hrvatsko Selo, Banski Kovačevac, Banska Selnica, Desno Sredičko, Desni Štefanki i Kablari), u 7 sela i mjesta živjeli su, mješano, Hrvati i Srbi (Staro Selo, Gređani, Ponikvari, Topusko, Velika i Mala Vranovina i Lasinja), dok su u svim ostalim selima živjeli Srbi. No i jedni i drugi, dakle Srbi i Hrvati, imali su istu prošlost i iste uslove života. Istorija ih je sjedinila i jedni i drugi borili su se protiv istog neprijatelja. Živjeli su u teškim materijalnim uslovima, ali u slozi i dobrim susjedskim odnosima. Pravoslavna i katolička vjera nije im smetala da zajednički nastupaju protiv istog neprijatelja. Ni 1941. godine, kada je Pavelić sa svojim ustašama htio da iskorijeni srpski živalj, nije razbijeno to, kroz istoriju skovano i kaljeno, bratstvo i jedinstvo, o čemu će kasnije biti riječi.

Stanovnici bivšeg kotara Vrginmosta živjeli su u 48 sela i dva mjesta - Vrginmostu i Topuskom. Još od doseljenja u ove krajeve naselja su vezivali za lokaciju njiva, livada i voda, podižući ih na zemljištu koje je najbolje odgovaralo njihovim potrebama i poimanjima. Ti uslovi, kao i ratni uslovi za vrijeme Vojne krajine, doveli su do taga da su gotovo sva sela bila udaljena od glavnih puteva, razvijenog tipa i rasuta po kosama, brdima i pored potoka. Razređena seoska naselja činili su zaseoci, obično postavljeni i razvijani na mjestima koja su omogućavala vezu sa putevima i obradivim zemljištem. To je bila manja ili veća grupa kuća i u načelu su se poklapala sa porodičnim naseljima, što se i danas vidi po istim prezimenima. Tako u selu Prkosu postoje zaseoci koji su nazive dobili po starim plemenima - Bastajići, Bućani, Bižići, Roknići, itd; u selu Perna - Bakići, Roknići, Božići, Trkulje; u selu Pecka - Poštići, Radićani, Oreščani, Rkmani, Vojnovići, itd.

<sup>5</sup> U prilogu knjige dat je brojni pregled stanovnika po godinama i općinama od 1875. do 1948. godine.  
<sup>6</sup> e Prilikom popisa izvršenog 1948. godine na teritoriji ovog sreza je živjelo 12.792 stanovnika manje nego uoči rata, što ponajprije govori o ogromnim ratnim žrtvama ovog kraja zemlje.

Brojni pregled stanovnika kotara Vrginmosta od 1857-1948. god. po općinama i selima

| OPĆINA                      | SELO             | Broj stanovnika prema popisu |        |        |        |        |        |        |        |        |
|-----------------------------|------------------|------------------------------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
|                             |                  | 1857                         | 1869   | 1880   | 1890   | 1900   | 1910   | 1921   | 1931   | 1948   |
| Ukupno za   kotar Vrginmost |                  | 25.541                       | 27.778 | 26.039 | 30.133 | 32.573 | 34.305 | 33.668 | 37.165 | 28.880 |
| VRGINMOST                   | UKUPNO           | 6.079                        | 6.552  | 5.992  | 7.018  | 7.586  | 8.154  | 8.178  | 8.948  | 7.208  |
|                             | Brnjavac         | 350                          | 351    | 298    | 342    | 347    | 424    | 374    | 439    | 427    |
|                             | Crevarska Strana | Iskazano u Vrginmostu        |        |        |        |        |        | 171    |        |        |
|                             | Pješćanica       | 1.143                        | 1.244  | 1.079  | 1.298  | 1.279  | 1.360  | 1.412  | 1.440  | 955    |
|                             | Podgorje         | 468                          | 494    | 447    | 527    | 581    | 659    | 681    | 705    | 474    |
|                             | Ostrožin         | 845                          | 832    | 805    | 942    | 1.052  | 1.259  | 1.238  | 1.280  | 1.019  |
|                             | Sjeniĉak D.      | 735                          | 823    | 771    | 840    | 867    | 854    | 797    | 925    | 926    |
|                             | Sjeniĉak G.      | 1.187                        | 1.249  | 1.184  | 1.393  | 1.434  | 1.489  | 1.457  | 1.647  | 1.229  |
|                             | Slavsko Polje    | 1.010                        | 1.175  | 1.040  | 1.229  | 1.296  | 1.402  | 1.426  | 1.747  | 1.173  |
|                             | Mala Trepĉa      | Iskazano u Pješćanici        |        |        |        |        |        |        |        | 272    |
|                             | Vrginmost        | 341                          | 384    | 368    | 447    | 460    | 707    | 622    | 765    | 733    |
| TOPUSKO                     | UKUPNO           | 6.839                        | 8.003  | 7.677  | 8.888  | 9.622  | 10.137 | 10.106 | 11.006 | 8.789  |
|                             | Crni Potok       |                              | 820    | 846    | 964    | 1.018  | 1.016  | 1.013  | 1.156  | 740    |
|                             | Gredani          | 1.030                        | 935    | 789    | 959    | 1.005  | 1.185  | 1.022  | 1.124  | 1.002  |
|                             | Hrvatsko Selo    | 692                          | 756    | 719    | 880    | 906    | 1.050  | 948    | 1.036  | 997    |
|                             | Katinovac        | 425                          | 727    | 779    | 825    | 880    | 870    | 905    | 979    | 582    |
|                             | Pecka            | 639                          | 650    | 591    | 694    | 718    | 616    | 632    | 695    | 669    |
|                             | Perna            | 1.317                        | 1.004  | 925    | 1.060  | 1.128  | 1.221  | 1.198  | 1.241  | 914    |
|                             |                  |                              |        |        |        |        |        |        |        |        |

|           |                   |                        |                        |       |       |       |       |       |       |       |     |
|-----------|-------------------|------------------------|------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-----|
|           | Poljani           | iskazano u Ponikvarima |                        |       | 221   | 243   | 281   | 320   | 378   | 265   |     |
|           | Ponikvari         | 785                    | 1.009                  | 1.043 | 858   | 913   | 838   | 820   | 916   | 699   |     |
|           | Staro Selo        | 439                    | 827                    | 825   | 956   | 1.204 | 1.277 | 1.325 | 1.428 | 927   |     |
|           | Topusko           | 84                     | Iskazano u Ponikvarima |       |       | 133   | 153   | 280   | 449   | 408   | 580 |
|           | Vorkapić Selo     | 558                    | 626                    | 613   | 740   | 819   | 773   | 776   | 878   | 642   |     |
|           | Vranovina Mala    | 280                    | 333                    | 281   | 286   | 275   | 323   | 308   | 330   | 276   |     |
|           | Vranovina Velika  | 590                    | 316                    | 266   | 312   | 360   | 407   | 390   | 437   | 496   |     |
| ČEMERNICA | UKUPNO            | 3.159                  | 3.064                  | 2.893 | 3.307 | 3.638 | 3.836 | 3.743 | 3.997 | 2.708 |     |
|           | Batinova Kosa     | 293                    | 330                    | 289   | 344   | 394   | 383   | 374   | 430   | 184   |     |
|           | Blatuša           | 850                    | 837                    | 777   | 957   | 1.100 | 1.231 | 1.132 | 1.215 | 886   |     |
|           | Bukovica          | 464                    | 472                    | 421   | 416   | 437   | 409   | 410   | 503   | 322   |     |
|           | Čemernica D. i G. | 1.223                  | 1.088                  | 1.092 | 1.213 | 1.315 | 1.391 | 1.396 | 1.452 | 991   |     |
|           | Malička           | 329                    | 336                    | 314   | 377   | 362   | 422   | 431   | 397   | 325   |     |
| BOVIĆ     | UKUPNO            | 3.505                  | 3.729                  | 3.437 | 4.044 | 4.393 | 4.411 | 4.353 | 4.953 | 3.477 |     |
|           | Bović             | 553                    | 587                    | 571   | 667   | 722   | 731   | 760   | 818   | 364   |     |
|           | Čremušnica        | 472                    | 606                    | 613   | 731   | 823   | 841   | 786   | 850   | 666   |     |
|           | Golinja           | 586                    | 533                    | 434   | 542   | 573   | 570   | 598   | 747   | 621   |     |
|           | Kirin D. i G.     | 996                    | 1.008                  | 891   | 1.020 | 1102  | 1.116 | 1.111 | 1.169 | 753   |     |
|           | Kozarac           | 358                    | 383                    | 407   | 470   | 473   | 471   | 472   | 563   | 412   |     |
|           | Trstenica         | 540                    | 612                    | 521   | 614   | 700   | 682   | 626   | 806   | 661   |     |
| LASINJA   | UKUPNO            | 5.959                  | 6.430                  | 6.040 | 6.876 | 7.334 | 7.767 | 7.288 | 8.261 | 6.698 |     |
|           | Banski Kovačevac  | 1.038                  | 1.249                  | 1.024 | 508   | 550   | 557   | 437   | 555   | 519   |     |
|           | Banski Moravci    | 376                    | 440                    | 354   | 409   | 405   | 415   | 402   | 446   | 413   |     |

to

«1

| OPĆINA  | SELO                | Broj stanovnika prema popisu |                    |       |       |       |       |       |       |       |
|---------|---------------------|------------------------------|--------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
|         |                     | 1-857                        | 1869               | 1880  | 1890  | 1900  | 1910  | 1921  | 1931  | 1948  |
| LASINJA | Banska Selnica      | 212                          | 176                | 249   | 326   | 345   | 285   | 318   | 311   | 306   |
|         | Desno Sredičko      | 189                          | 242                | 247   | 338   | 350   | 376   | 334   | 318   | 300   |
|         | Desni Štefanki      | 374                          | 382                | 330   | 419   | 484   | 518   | 505   | 562   | 536   |
|         | Dugo Selo           | 650                          | 783                | 767   | 943   | 990   | 1.025 | 908   | 1.108 | 653   |
|         | Lasinja i Novo Selo | 594                          | 778                | 852   | 623   | 688   | 732   | 729   | 885   | 699   |
|         | Prkos               | Iskazano u Banskom Kovačevcu |                    |       |       |       |       |       |       |       |
|         | Štipan              | 361                          | 472                | 427   | 525   | 543   | 623   | 611   | 724   | 577   |
|         | Šljivovac           | 490                          | 530                | 508   | 588   | 613   | 695   | 712   | 689   | 511   |
|         | Las. Sjeniĉak       | 1.042                        | 1.209 '            | 1.106 | 1.283 | 1.367 | 1.491 | 1.377 | 1.696 | 1.073 |
|         | Trepĉa              | 141                          | 169                | 176   | 226   | 239   | 215   | 207   | 239   | 142   |
|         | Crna Draga          | 227                          | Iskazano u Lasinji |       | 371   | 395   | 453   | 438   | 387   | 373   |
|         | Kablar              | 265                          |                    |       | 317   | 365   | 382   | 310   | 341   | 361   |

- Napomena:
- 1. Podaci uzeti iz pregleda popisa stanovništva republiĉkog zavoda za statistiku SR Hrvatske
  - 2. Prema drugim podacima Kotar Vrginmost imao je 1931. godine 37.820. Ne slaŹe se za općinu Ćemernicu, Bović i Lasinju.
  - 3. Iste 1931. godine na teritoriji Kotara bilo je 30.237 Srba i 7.571 Hrvat.
  - 4. Kraljevina Jugoslavija imala je 1931. godine 13,934.038 stanovnika, Savska banovina 2,704.383, a kotar Vrginmost 37.800 stanovnika
  - 5. Godine 1941. uoĉi rata na teritoriji Kotara bilo je oko 42.392 stanovnika.

Preci ovih ljudi su, dolaskom na ovu teritoriju, između ostalog donijeli sa sobom i svoje shvaćanje o tipu i načinu gradnje naselja i kuća. Rastureni tip sela u uslovima vojnog područja još više je dolazio do izražaja. Ratne prilike u graničarskom pojasu diktirale su da naselja budu rasturena po kosama i bregovima, kao osmatračnice i otporne tačke. Sem toga, domaćinstva su imala dosta stoke, te je trebalo prostora za pašu, ali i da je bliže kuće kako bi se, u slučaju opasnosti, mogla skloniti. Sve je to uticalo na takav tip sela i naselja. Međutim, daljnjim razvojem dolazi do spajanja izdvojenih zasebaka i sela u veća seoska naselja, međusobno povezana seoskim putevima. Uoči drugog svjetskog rata broj stanovnika po selima kretao se od 300 do 1.800.

Razvojem naselja i širenjem saznanja poboljšavali su se i uslovi života. Od prvobitnih primitivnih kuća razvija se novi tip drvene kuće sagrađene od hrastovih brvana, kojih i danas ima u Kordunu i na teritoriji kotara Vrginmosta. Od ranijih koliba prešlo se na kuće pletare sa strane obložene blatom ili bujadi i sa krovovima pokrivenim bujadi pritisnutom upletenim brezovim granama. To je, u većini, bila jedna prostorija sa ognjištem u sredini, gdje se kuvalo, oko kojeg se sjedilo, grijalo i spavalo. Za dimnjake i peći se nije znalo. Posude su bile zemljane, a zdjele i žlice drvene.

Početkom XIX v. uvodi se savremeniji tip drvenih kuća, dužine 6 do 10 i širine 4 do 6 metara, sa dvije prostorije koje su se, obično zvale gornja i donja soba, sa dva ili više pendžera koji su, obično, »zastakljivani« goveđim, ovčijim ili svinjskim *mjehurom*, ili tankom kožom, kroz koje se, koliko-toliko, probijala svjetlost. Zidana peć od blata bila je u donjoj sobi, odakle je zagrijavala i gornju sobu. U gornjoj sobi se spavalo, a u donjoj, gdje je bilo ognjište sa verigama, kuvalo se, a služila je i za sklanjanje stoke preko noći i za hladnih zimskih dana. Samo bolji domaćini su pored kuće pravili i staje za stoku, te svinjce i kokošinjce.

Sredinom XIX v. kuće se prave od kvalitetnijeg drveta i sa podrumom. Donji dio kuće (podrum) bio je od drvenih oblica, a gornji od tesanih brvana. Krov je i dalje od dasaka i bez dimnjaka, prozori još uvijek bez stakla, unutrašnji dio sobe neoblijepljen, ali okrečen. Gornja soba služila je za spavanje i kuvanje, a donja je bila pregrađena na prostorije za smještaj stoke, žita i poljoprivrednog alata. Gdje je bilo više članova porodice pravljene su i čardaci, i to za svaki bračni par po jedan. No, i dalje su, u većini slučajeva, ljudi i stoka živjeli pod istim krovom.

Krajem XIX i početkom XX v. kuće su i dalje drvene, ali nešto duže i šire, sa pregradom na dva mjesta, tako da su dobijene tri sobe - velika, srednja i mala. Tada se pojavljuju i crijep i staklo, pa se krovovi pokrivaju daskom i crijepom, a prozori se zastakljavaju. Za stoku se odvojeno prave štale i svinjci, za žito ambari i kuruzane, a za kola i poljoprivredni alat posebne kolnice, ostave i sjenici za stočnu hranu, sijeno i otavu.

Pored same kuće, ili u njoj neposrednoj blizini, bila je oveća bašta i voćnjak, kao i dio zemljišta za konoplje i keten (lan). Dalje od kuće, na pogodnom zemljištu, gajio se vinograd. U tom periodu i dalje, sve do drugog svjetskog rata, ovdje se pri gradnji kuća i ostalih gospodarskih zgrada ostaje kod drveta, uglavnom hrastovih brvana, dok se manje pomoćne zgrade prave od kestenovih oblica. Između plafona i krova je tavan na kojem se, ako domaćin nema ambara, držalo žito i sušilo meso. Sa unutrašnje strane kuća je oblijepljena i okrečena, dok je spoljna strana čista - drvena. Podrumi, kojih je bilo sve više, služili su za smještaj pića i povrća, ali najčešće kao štala za stoku. Ognjišta su i dalje ostajala, a u velikoj sobi bio je šporet sa platnama, rolom, petnjacima i zapečkom za sušenje drva. Za cio razvojni put naselja i kuća ovog kraja treba istaći

da stanovanje seljaka nije bilo odvojeno od njegovog ratarskog i stočarskog načina života, što je uslovalo i njegov način života i izgradnju stambenih i drugih gospodarskih objekata.

Vojna krajina razvila se iz porodičnih kolonija i doseljenika. Osnovna jedinica tih kolonija bile su velike porodice. Svaka porodica bila je poseban organizam, sposoban da zasebno živi, izdržava se i bori za svoju egzistenciju. Te velike porodice zadržavale su se u poznatim kućnim zadrugama kojih je na teritoriji kotara Vrginmosta bilo sve do početka drugog svjetskog rata, a imale su i do 30 članova. Raslojavanje kućnih zadruga dolazi razvojniziranjem vojne granice 1873. godine. Od tada počinju diobe imanja u više sitnijih, siromašnijih posjeda i razvijanja robno-novčanih odnosa. No, i pored toga uticaj zadruge je ostajao i dalje, zbližavajući ljude, utičući na gajenje plemenitih osobina i jačanje međusobne solidarnosti.

### *Politička kretanja*

Razvojniziranjem Vojne krajine krajišnik je prestao da živi kao ratnik i posvetio se porodici i razvoju svoga domaćinstva. No, i dalje se snalazio kako je znao i umio, nemajući nikakve pomoći od vlasti Austro-Ugarske. Štaviše, organi austro-ugarske vlasti su za cijelo vrijeme svoje vladavine provodili politiku razbijanja jedinstva Srba i Hrvata u ovim krajevima.

Natalitet stanovništva je rastao, ekonomske pomoći nije bilo, kućne zadruge su se počele dijeliti i tako je sve više dolazilo do raslojavanja na siromašne i imućnije. Sa malih i siromašnih posjeda mnogočlane porodice se nisu mogle izdržavati, a mogućnosti zaposlenja na strani nije bilo. Sve je to uticalo na stvaranje teškog ekonomskog stanja, zbog čega je pred prvi svjetski rat i došlo do osjetnog odliva stanovništva u vidu ekonomske emigracije - u druge krajeve Austro-Ugarske, u SAD, Kanadu, Francusku i druge zemlje. Ti ekonomski emigranti su u pogledu unapređivanja pojedinih domaćinstava i razvoja političkih kretanja u ovom kraju odigrali veoma važnu ulogu. Upoznati sa razvojem radničkog pokreta u industrijskoj Evropi i Americi, oni su politički djelovali tako što su kod ljudi razvijali nove, napredne ideje i shvatanja. Tada počinju i oštrije političke suprotnosti između siromašnih i bogatih. No, i pored otpora režima i bogatijih ljudi novim radničkim idejama i boljim uslovima života - istina o socijalizmu se i ovdje probijala, osvajala nove prostore.

Među prvim povratnicima i nosiocima novih ideja u Sjeničaku se ističe Glišo Pruginić, koji je, kao ruski zarobljenik i očevidac oktobarske revolucije, govorio o boljševizmu i socijalističkom društvu. U istom selu se ističu i povratnici iz SAD: Pavao Bijelić, član KP SAD, Đuro Vujčić i Lazo Bratić - sva trojica poznata kao socijalisti i aktivni učesnici u objašnjavanju najvažnijih događaja u svijetu i u zemlji. U Vrginmostu takvi su bili Matija Gvojić, povratnik, ruski zarobljenik i učesnik oktobarske revolucije, i Stevo Mraović, ekonomski povratnik iz SAD. U isto vrijeme se u selu Boviću po naprednim idejama ističu Nikola Mraović Skula i Mile Mraović Čurčija, a u Blatuši Simo Milić.

Iako je stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije, došlo do izvjesnog privrednog poleta, relativne stabilizacije i privremenog uspona kapitalističkog društva, sela kotara Vrginmosta su i dalje živjela u siromaštvu, kulturnoj zaostalosti i političkoj pasivnosti. Jedino u Vrginmostu i Topuskom došlo je do otvaranja novih državnih ustanova, zatim više trgovina, gostionica i zanatskih radnji. Ali sa ekonomskom krizom, koja je i ovaj dio zemlje zapljusnula pred kraj treće decenije

ovoga vijeka, za seljaka su nastali još teži dani. Seljački proizvodi davani su budzašto, državni porezi i razni nameti povećani su u svim selima, tako da ih seljaci, izuzev imućnijih, nisu imali čime plaćati. Zbog neplaćanja poreza dolazili su egzekutori u pratnji žandarima i pandura i od domaćinstava, ispred djece, otimali i jedinu kravicu. Pri njihovoj pojavi gotovo cijelo selo bi se stavilo u pokret, sakrivajući stoku, odjeću i posteljinu. Za porez je uzimano sve što bi se našlo kod kuće, počev od stoke, poljoprivrednog alata, rublja i drugih kućnih potrepština do mesa i masti. Pored žandarma i pandura, egzekutori su vodili i ljude koji su nosili zaplijenjenu robu, ili do općine gonili stoku. Narod je te ljude zvao »goniči« ili »trajbari«; imali su plaćenu dnevnicu koja je padala na teret kašnjenih seljaka. Prilikom plijena stoke, ili druge imovine, bilo je i otvorenih sukoba s organima vlasti. Pojedinci su na tu pljačku reagovali uzimajući sjekiru i tjerajući poreznike. Takve bi kasnije, razumije se, hapsili i u zatvoru prebijali, te novčano strogo kažnjavali.

Seljak ni ovdje nikada nije znao da li je platio sav porez, jer su korumpirani činovnici u općinama i poreskim upravama stalno tražili nove namete. Bilo je dosta slučajeva da imućniji seljaci potplate poreskog činovnika da njegov porez prenese na drugoga i na taj način su iskorišćavali neukost seljaka i njegovu zastrašenost pred vlašću. Korupcija je cvjetala na sve strane, počev od općinskog pandura pa do kotarskog načelnika i predsjednika suda. Da bi čak i najmanju stvar riješio u općini, seljak je morao nekom nešto platiti da bi to postigao. Tu nisu mogli pomoći ni općinski odbori, jer su odbornici, u većini, bili ljudi pokorni bilježniku i blagajniku, samo formalno potvrđujući njihove odluke.

Sem porezom, mnogi seljaci bili su pritisnuti i raznim drugim dugovima - kod imućnijih seljaka ili kod banke. U nemogućnosti da na vrijeme vrati dug - banka bi siromašnom seljaku, putem licitacije, prodavala dio imanja. Njegovu zemlju su kupovali bogatiji seljaci i razni seoski špekulanti - zelenaši, pa se i na taj način još više produbljivala klasna diferencija. Bogatiji su bez skrupula izrabljivali siromašnije, rukovodeći se logikom da krupnija riba bez milosti guta sitniju. Oni bi u jesen po nižim cijenama kupovali pšenicu, kukuruz, rakiju, sijeno i dr., da bi sve to u proljeće prodavali po duplo skupljim cijenama. Bilo je i takvih slučajeva da seljak, obhrvan nemaštinom, dovede stoku na pijacu, ali da je niko ne kupi. Kako je inače kod kuće nije imao čime hraniti, on bi je, jednostavno, ostavio na tržnici.

Upravo za vrijeme te krize i inače teških ekonomskih dana tridesetih godina, dolazilo je do naglog i dubokog raspadanja kućnih zadruga. Otac se dijeli od sina, a brat od brata, jer je svaki mislio da će na taj način bolje živjeti i sebi olakšati breme raznih poreza i nameta. To je dovodilo do još većeg raslojavanja, pri čemu su se i srednje imućni seljaci pretvarali u sitne posjednike i siromašne poljoprivrednike.

Teški ekonomski uslovi, uz uticaj naprednih ljudi i ideja, uvjetovali su razvitak takvih društvenih i političkih odnosa koji su rezultirali razvijanjem revolucionarnog duha masa. Ljudi su se počeli spontano okupljati, dogovarati i pronalaziti rješenja za stvaranje boljih uslova života. Takvim dogovaranjem i udruživanjem osnivaju se zemljoradničke kreditne zadruge, poput one u selu Perni, koja je, prvi put osnovana 1904. godine, imala dugu tradiciju u pružanju pomoći seljaku. Ponovo aktivirana 1924. godine, ona u raznim oblicima nastavlja rad sve do 1935. godine, kada u njenom radu nastaje prelom. Zadruga je za sve vrijeme svog postojanja i rada bila privredni i kulturni centar za sva sela ispod Petrove gore, okupljajući oko sebe sve naprednije ljude, uključujući ekonomske povratnike iz SAD i Kanade, te svjedoke događaja u Lenjinovoj Rusiji. Tako okupljeni, ovi ljudi sve više dolaze do saznanja da borba za unapređenje poljoprivrede, uz bezobzirnu eksploataciju mlade buržuazije, ne vodi povoljnom ishodu. Otuda skupština

zadrugara već 1935. godine zaključuje da izmijeni i proširi pravila rada svoje zadruge u smislu pravca za zakup, organizaciju i eksploataciju šumskih proizvoda - na korist svojih članova i čitavog stanovništva.

S obzirom na to da je izvjestan broj sitnih kapitalista eksploatisao privredna dobra toga kraja (drvo, ruda), kao šumske uprave, topionica željeza Topusko i dr., to su se oni uporno borili i dokazivali vlastima kako to pravo zadruzi ne treba dozvoliti, u čemu su, svakako, imali punu podršku režima. Poslije četiri godine političke i ekonomske borbe, seljaci su uspjeli da reorganizovanu zadrugu kod vlasti registruju kao zemljoradničko-drvarsku. Tu borbu, koja je sve više poprimala politički karakter, vodili su napredni ljudi pod firmom zadruge, inspirisani od političke organizacije SDS (ogranak Seljačko kolo »Sloga«), u kojoj se već 1938. godine rađaju prve grupe simpatizera KP Hrvatske, koji su bili na čelu ovih akcija.

Za to vrijeme vodile su se karakteristične štrajkačke borbe. Početkom 1935. godine predstavnici 500 seljaka novoupisanih u još neodobrenu i neregistrovanu zadrugu, tražili su od uprave talionice željeza u Velikoj Vranovini da ustupi dio svojih radova (sječa drveta, paljenje uglja i izvoz) udruženim seljacima, razumije se uz normalne uslove. To uprava talionice nije prihvatila, već se odlučila na energičniju borbu protiv zadruge. U vezi s tim pozvala je radnike sa strane (iz Cazinske krajine), koje je skuplje plaćala samo da bi dokazala domaćima da može i bez njih. Tada zadrugari Perne organizuju štrajk.

Radnici dovedeni sa strane nekoliko puta su, putem letka pisanog rukom i uzlijepljenog na drvo kod crkve u Perni, upozoreni da će biti kažnjeni, da će u njih biti pucano - ako ne prestanu sa radom i ako budu izvozili drvo za talionicu. Kako se dovedeni štrajkolomci nisu odazvali pozivu štrajkaša, to je organizovana grupa drugova, u sastavu Jovica Zlutar, Milan Trkulja, Prokop Oreščanin i Dragan Janjanin, koja je otišla noću u šumu, privukla se radničkim kolibama i pripucala na njih. Ranivši nekoliko radnika, uspjeli su da njih oko 150 protjeraju iz šume.

Žandarmerija i drugi organi vlasti povodom ovog slučaja vodili su istragu tokom cijele 1935. pa i 1936. godine. Na osnovu sumnjičenja uhapsili su mnoge od učesnika štrajka, među kojima i četvoricu neposrednih izvršilaca napada na »štrajkbrehere«. No, i pored toga nisu uspjeli da pronađu organizatore, niti su otkrili izvršioce napada, čime nisu uspjeli da spriječe dalju borbu seljaka za njihove jasne zahtjeve. Minimalne poslove talionica je izvodila sa manje radnika, uz stalno obezbjeđenje žandarma, pri čemu je uspjela potkupiti i nekolicinu domaćih razbijača štrajka i akordanata. Ova borba zadrugara nastavljena je i u toku 1936. i 1937. godine, uspijevajući da i dalje parališe rad talionice i šumske uprave.

Pored talionice u Velikoj Vranovini, u 1938. godini su manju količinu drveta (oko 600-700 vagona) kupovala braća Nastašići, trgovci iz Vrginmosta. Kako su oni bili slabiji od talionice, to su brzo popustili pred štrajkačima i cijenu izrade kubika drveta povisili sa 5 na 7 dinara, a izvoz kubika od 4,5 na 6 dinara, što je za ono vrijeme bilo realno plaćeno. Tako su štrajkaši uspjeli i moralno i materijalno, što im je dalo još više snage da istraju u borbi za opravdane zahtjeve. Međutim, trgovci Nastašići nisu mogli izdržati konkurenciju u daljoj kupovini drveta, a i talionica je postala nemoćna pred zahtjevima zadrugara, to su vlasti počele forsirati šumsku upravu - da počne sa eksploatacijom u vlastitoj režiji, uz obećanje da će joj pružiti potrebna obezbjeđenja.

U 1939. godini Šumska uprava pokušava rad sa domaćim štrajkolomcima. Ali, i ovoga puta su organizatori štrajka odgovorili energično: na štrajkolomce se počelo pucati, paljeni su im sjenici kod kuća, čime je brzo paralizovan rad i Šumske uprave. Šumar Ante Lovrić na razne načine pokušava da uguši štrajk, ali nije uspio ni prijetnjom domaćim mjestima otpuštanjem iz službe. Kako je ova akcija poprimila sve ozbiljniji i politički karakter, to kotarski načelnik Čidić uspijeva ishoditi odobrenje za registraciju zemljoradničko-drvarske zadruge, insistirajući da joj se omogući tražena djelatnost, s tim da ona ne ometa rad ni šumarije ni talionice. Pošto je zadruga registrovana i odobren joj rad, odmah se upustila u poslovanje, s tim što je i dalje nastavila sa štrajkom prema talionici i Upravi šumarije. Međutim, u 1940. godini Uprava šumarije dovodi oko 100 radnika iz Cazinske krajine i, uz obezbjeđenje dvojice žandarma, energično pristupa sječi šume.

U tom periodu rad zadruge i štrajkaša bio je znatno bolje organizovan i svakako energičniji nego ranije, jer je i njihovo rukovodstvo bilo organizovanije i jedinstvenije. To je pospješila i činjenica što se u rano proljeće 1939. godine za štrajkove u Perni zainteresovao i Ranko Mitić, iz Selišta, sekretar Kotarskog Komiteta KPH za Glinu. Po dolasku u Pernu, on se povezuje sa najistaknutijim drugovima sa terena i njihov rad organizuje na liniji Partije. Ta grupa drugova se od strane Sreskog komiteta KPH za Glinu vodi kao grupa simpatizera KPH, a od oktobra 1940. godine Mitić će ovu grupu voditi kao partijsku ćeliju, što je držano u strogoj konspiraciji, pa će se taj podatak doznati tek poslije rata.

Tako su štrajkaši, ohrabreni uspjehom postignutim prošlih godina i sada rukovodeni partijskom organizacijom, energično odgovorili i na ovaj pokušaj Šumske uprave da sječu drva obezbjedi angažovanjem radnika sa strane. Oko 500 seljaka iz sela Perne, Pecke, Maličke, Blatuše i Crnog Potoka demonstrativno je, u toku jednog aprilskog dana 1940. godine, protjeralo iz šume radnike i dvojicu žandarma, goneći ih sve do kraja sela Perne.

Kotarski načelnik Čidić ponovo pokušava pronaći i izdvojiti organizatore te »pobune«, ali, i pored pozivanja na saslušanje oko 40 ljudi, ne uspijeva da otkrije prave. Nemoćan, on odugovlači istragu i pokušava da, ličnim prisustvom na masovnom skupu u Perni, pronađe najbolje rješenje. Međutim, tada su seljaci bili jedinstveniji nego ikada ranije, svjesni opravdanosti svoje borbe. Kao takvi, oni organizatore štrajka nisu ođavali, a u zahtjevima su bili uporni. Od kotarskog načelnika su zahtjevali da šumarija i talionica prestanu sa režijom i da sav posao preuzme njihova zadruga. Kako kotarski načelnik nije postigao *sporazum* sa »pobunjenicima«, to je šumarija bila prisiljena da poviši cijene za izradu i izvoz drveta. Jedino je još talionica, preko domaćeg akordanta Milana Oreščanina Tumbasa, pokušavala da izvozi ugalj, ali je organizacija zadrugara i taj pokušaj spriječila. Kandidati za članove KPH, Jovica i Dušan Zlata iz zasjede kod Blatuškog mosta (između Perne i Poljana) sačekali su štrajkolomca - kirijaša iz Velike Kladuše, pripucali i tom prilikom mu ranili jednog konja, a jednog ubili. Time su radovi šumarije i talionice bili potpuno paralizovani, a štrajk ispod Petrove gore nadaleko se proširio.

Zemljoradničko-drvarska zadruga, kojom su tada počeli potpuno da rukovode komunisti, u toku 1940. godine je, što u novcu što u naturi, skupila oko 50.000 dinara i ušla u poslove sječe drveta i paljenja uglja, što će prekinuti aprilski rat 1941. godine.

U istom vremenskom periodu, na drugoj strani ispod Petrove gore, u Slavskom Polju, vođena je borba za bolje uslove života u redovima šumskih i pilanskih radnika na Vojnić-kolodvoru. Radnici, odnosno seljaci-radnici, radili su pod vrlo teškim uslovima, često i preko 12 sati. To su bili fizički radnici, koji su se dijelili na stalne i sezonske. Jedni su radili »u akord« - po komadu, a drugi bili nadničari, sa platom od 5 do 10 dinara na dan. Akordaši su nešto bolje plaćani, ali su i uslovi pod kojima su radili bili teži. U cjelini, radničke plaće su bile male, a prilikom njihove isplate finansijski režiseri su redovno po neki dinar i zakidali, iako su ih radnici, inače, čašćavali - kako bi obezbijedili sebi da što duže ostanu na poslu.

Jedan od tadašnjih šumarskih radnika, Miloš Basara Crljenac,<sup>7</sup> pored ostalog se sjeća da su najveća poniženja za radnike bili samovoljno otpuštanje s posla i pokušaji fizičkog obračunavanja s njima od strane poslodavca. U tim teškim radnim uslovima, radnici su se organizovali u sindikat i putem štrajkova pokušavali da izbore bolji tretman. Prvi takav štrajk u Slavskom Polju izveden je 1925. godine. Poslije dva mjeseca štrajkovanja izborili su povećanje dnevnica sa 10 na 20 i 25 dinara, a radno vrijeme smanjiti sa 12 na 8 sati. Drugim štrajkom, kojim su rukovodili Đuro Škaljac Zorić, Stanko Gabrić Čane, Marko Škaljac i Simo Vučinić, radnici su tražili da se bolje plaćaju, treća, noćna smjena i prekovremeni rad. Vlast je pokušavala da, uz pomoć žandarma, obustavi štrajk, ali radnici nisu dolazili na posao dok nije udovoljeno njihovim zahtjevima.

Štrajkovalo se i zbog izazivanja tučnjave, zbog zakidanja od zarade prilikom isplate itd.

Bolje uslove rada i povećanje plaća, putem štrajka su 1938. godine tražili i radnici talionice u Velikoj Vranovini, kao i službenici općine Topusko, ali u tome nisu imali većih rezultata.

### *Osnivanje partijske organizacije*

Cjelokupno djelovanje seljaka i seljaka-radnika o kojem je ovdje bilo riječi, bilo je rezultat individualne inicijative, ili spontane aktivnosti grupa, jer na teritoriji kotara Vrginmosta sve do 1937. godine nije bilo organizovanog rada na stvaranju partijskih i skojevskih organizacija. Do tada su ideje radničkog pokreta prenosili povratnici iz Amerike, Francuske, Rusije i drugih država, gdje je radnički pokret manje ili više bio razvijen, što ovdje nije bio slučaj, a nije bilo ni organizovanijeg uticaja sindikata. Tek 1937. godine radnik i član KPJ Janko Crevar prvi je pokušao da stvori partijsku organizaciju u selu Čemernici, ali kako je 1938. godine podlegao operaciji slijepog crijeva u glinskoj bolnici<sup>8</sup> to do njenog formiranja tada nije došlo.

Istovremeno, na teritoriji Sjeničaka na formiranju partijske organizacije radili su Gojko Nikoliš, student medicine, Vaso Roknić, student prava, i Božo Juras, obučarski radnik, koji su na ovome terenu djelovali kao članovi SKOJ-a još od 1934. godine. Dolazeći kući za vrijeme semestralnih i godišnjih raspusta, oni su uspjeli da stvore prve simpatizerske grupe. U mjestu Vrginmost kao član SKOJ-a radio je Rade Bulat, đak gimnazije. On je okupio srednjoškolsku omladinu iz Vrginmosta i stvorio prvu skojevsku

<sup>7</sup> Nosilac Partizanske spomenice 1941.

<sup>8</sup> Operisao ga je i usmrtio dr Cvetanović, pripadnik ustaške organizacije.

organizaciju. U Peckoj je naprednom omladinskom pokretu pristupio Đuro Baić, koji je 1938. godine primljen u SKOJ, kao đak petog razreda sisačke gimnazije. Pored toga, u Starom Selu, Perni, Maličkoj, Boviču i Pješčanici bilo je po nekoliko simpatizera naprednog radničkog pokreta, obuhvaćenih organizovanim političkim radom, ali međusobno nepovezanih.

Za teritoriju kotara Vrginmosta, godina 1939. uzima se za početak stvaranja organizacije Komunističke partije i SKOJ-a. Tada se, naime, pristupilo organizovanom političkom radu, tako da je došlo do povezivanja i širenja simpatizerskih grupa KP Hrvatske. Taj pionirski zadatak nosili su Ranko Mitić, rodom iz Selišta kod Gline, član Okružnog komiteta KPH za Karlovac, i student i član KPH Rade Bulat iz Vrginmosta. Prve organizacije simpatizerskih grupa prema podacima Rade Bulata i Dušana Rkmana, postojale su u Vrginmostu, Sjeničaju, Boviču, Pješčanici, Perni, Maličkoj, Peckoj, Starom Selu i Topuskom. Te grupe su sačinjavali:

*Vrginmost* - Dragica i Seka Bulat, Jovica Bulat, Savo Bogdanović, Branko Mraović, Stevo Mraović, Đorđe Miličević, Ljuban Miličević, Boro Mrkobrada, Dragan Tepšić i sudija Marko Vidović (11 drugarica i drugova);

*Sjeničak* - Pavao Bijelić, Milić Dejanović, Pero Jurić, Rade Linta, Simo Lončar, učitelj Mile Martinović, Mile Manojlović Gedžo, Stanko Maslek, Branko Nikoliš i Glišo Pruginić (10);

*Bov/c* - Đuro Gledić, Mića Gledić, Perica Ivković, Mile Mraović Ćurčija, Nikola M. Mraović, Nikola Mraović Skula, Vaso Mraović, Svetozar Marković Skulin, Stevo Radanović i Stevan Stanojević (10);

*Pješčanica* - Branko Dragojević, Đuro Dragojević, Stojan Marinčić i Steva Radović (4);

*Perna* - Nikola Božić, Pero Božić Penjo, učitelj Miloš Komljenović, Milan Oreščanin Crni, Pero Radićanin, Dušan Rkman, Stanko Rkman, Mile P. Roknić, Mirko Poštić, Miloš Oreščanin Ćiba, Jovica Zlatar i Dušan Zlatar (12);

*Malička* - Nikola Čiča, Janko Čiča, Gojko Lončar, Stevan Lončar Žir i Milivoj Šapić (5);

*Pecka* - Đuro Baić, Ljuban Poštić, Matija Relić i Pavao Rkman Icin (4);

*Staro Selo* - Ostoja Gajo Petra Basta, Marko Steve Dotlić, Petar Mile Dotlić, Rade Jove Dotlić, Milan Đure Jakšić, Vasilj Petra Uzelac, Mile Jove Vignjević, Đuro Miladina Čelap i Mile Adama Čelap (9);

*Topusko* - Nikola Darović i njegovi sinovi Ivica, Branko i Jerko, Ladislav Gregurić Braco, Dragan Habel, Boško Malić, Jovanka Ratković, Olgica i Nikola Habel, Ivka Gregurić, Stanko Išek, Blažo Batalo, Slavko Kapac, Ilija i Pajo Banović, Ankica Babić, Šime i Ivan Muža i Milan Miljević Mićina (20).

Sve ove grupe simpatizera Partije, sem sjeničarske, bile su na vezi Ranka Mitića i Rade Bulata, koji je jula 1939. godine postao član KPH. Grupa simpatizera u Sjeničaju, pak, preko Raše Stanisavljevića, člana Okružnog komiteta KPH za Karlovac, bila je vezana za Okružni komitet Partije za Karlovac. Treba reći da su mnogi drugovi i drugarice među imenovanim simpatizerima tretirani i kao kandidati za članove KPH. Tako organizovan rad uslovio je veću aktivnost u djelovanju svih grupa, koje su sve organizovane prorađivale i materijal za partijsku izgradnju. Njihov uticaj osjećao se i u drugim organizacijama, kao u Samostalnoj demokratskoj stranki, »Seljačkom kolu« i Sokolu. Tada dolazi i do sve žešćih borbi između raznih političkih partija.

Režim se borio da obezbijedi svoju prevlast nad narodom, tražeći načine kako da ga okupi, drži u pokornosti i vrši uticaj na njega. Sa tom težnjom 1934. godine je sagrađen i otvoren Sokolski dom u Vrginmostu. On je postao stjecište ondašnje čaršije i pogodno mjesto za okupljanje omladine, ali i odraslih, što je režim vješto koristio. Međutim, formiranjem grupa simpatizera Partije, a zatim partijskih i skojevskih organizacija, sve više se osjećao njihov uticaj, čime jača i politička zaoštrenost u narodu. U političkom radu se naročito ističe Rade Bulat, koji oko sebe okuplja naprednu omladinu, radi sa njom i ukazuje na trulost politike opozicionih političkih stranaka, koje teže da narod, u krajnjem, vežu za interese vladajućeg režima. Zahvaljujući takvom radu pridobijena je većina omladine i zadobijene simpatije većeg dijela mještana, što se odražavalo i na okolna sela.

Ogranci »Seljačkog kola« u Vrginmostu, Sjeničaju i Boviču bili su u rukama simpatizera i članova KPH. Tako se agitaciono-propagandni rad odvijao kroz SDS i njene kulturno-prosvjetne organizacije, a najviše kroz »Seljačko kolo«, zemljoradničke zadruge, Učiteljsko društvo i putem raznih priredbi sa prigodnim programima. Ogranci »Seljačkog kola« imali su svoje biblioteke u kojima se, u najvećem, nalazila napredna literatura. Ogranci su imali i diletantske grupe, koje su održavale priredbe, na kojima se, sem ostalog, prikazivao pozorišni komad sa socijalnom temom »Sluga Jernej i njegovo pravo« od Ivana Cankara i recitovane pjesme naprednog sadržaja - »O klasje moje« od Šantića, »Na planini« i dr. Održane su dvije takve priredbe, i to jedna u Čemernici, a druga u Vrginmostu. Ova druga je bila zabranjena od centrale »Kola« u Zagrebu i kotarskog načelnika.

Ogranak »Seljačkog kola« u Sjeničaju je, pod rukovodstvom Branka Nikoliša, organizovao prikupljanje i slanje pomoći španskim borcima u koncentracionim logorima na jugu Francuske. Pri tom su radnici iz Karlovca slali vunu, a žene i omladinke Sjeničaka su javno, na skupovima i prelima, organizovale njeno pranje i sušenje, te pletenje od nje odjevnih predmeta. Zasluga je članova i kandidata za članove KPH, kao i grupa njihovih saradnika i simpatizera Partije, što su značajno doprinjeli podizanju svijesti naroda, njegovom revolucionisanju, i pravilnim objašnjavanjem suštine stvari, a pogotovu prave prirode fašizma, razvijali simpatije za republikansku Španiju, pa je narod zainteresovano pratio događaje na tom bojištu i svesrdno pomagao naše »Špance«, među kojima i Gojka Nikoliša i Božu Jurasu iz L. Sjeničaka.

U drugoj polovini 1939. godine Okružni komitet KPH za Karlovac dao je svome članu Ranku Mitiću zadatak da na teritoriji kotara Vrginmosta formira partijsku organizaciju i organizaciono učvrsti grupe simpatizera Partije. Na sprovođenju ovog zadatka, zajedno sa Mitićem, radio je i Rade Bulat.

Godine 1939. i u Starom Selu je formirana partijska ćelija, sastavljena od devet članova ranije simpatizerske grupe. Sekretar ove ćelije bio je Ostoja Gajo Basta.

Za selo Pernu, Pecku i Maličku formirana je zajednička partijska ćelija, oktobra 1940. godine. Sekretar je bio Dušan Rkman, a članovi: Pero Božić Penjo, Milan Oreščanin Crni, Stanko Rkman, Pero Radićanin Mikin iz Perne, te Nikola Čiča, Gojko Lončar i Stevan Lončar Žir iz Maličke i Ljuban Poštić i Pavao Rkman iz Pecke.

Početkom 1940. godine formirane su još četiri partijske ćelije, i to jedna, zajednička, za Vrginmost i Bović, i po jedna za Lasinjski Sjeničak, Gornji Sjeničak i Donji Sjeničak. Sekretar zajedničke ćelije za Vrginmost - Bović bio je Rade Bulat, a članovi: Dragica Bulat i Branko Mraović iz Vrginmosta, Mile Mraović Čurčija i Stevan Mraović iz Bovića.

Najbrojnija partijska organizacija bila je u Sjeničaju, koja se dijelila na tri partijske ćelije: Lasinjski Sjeničak - sekretar Stanko Maslek i članovi Mile Martinović, Branko

Nikoliš i Glišo Pruginić; Gornji Sjeničak - sekretar Pavao Bijelić i članovi Pero Jurić, Rade Linta, Marta Linta, Mile Manojlović Gedža, Stanko Manojlović i Nikola Nikoliš; Donji Sjeničak - sekretar Simo Lončar i članovi Mile Lončar, Nikola Lončar, Nikola Grubišić i Rade Lončar.

Članovi Partije su primani iz redova njenih kandidata i simpatizera, tako da su, pored partijskih ćelija i simpatizerskih grupa, postojale i grupe kandidata za članove KPH u Starom Selu, Perni, Peckoj, u sva tri Sjeničaka, Maličkoj, Pješćanici, Boviču, Vrginmostu i Čemernici.

Partijska ćelija Starog Sela i zajednička ćelija Perna - Pecka - Malička i Vrginmost - Bović, preko Ranka Mitića su vezane za Kotarski komitet KPH za Glinu, a partijske ćelije u tri Sjeničaka za Okružni komitet KPH za Karlovac, i to preko Raše Stanisavljevića,<sup>9</sup> člana tog okružnog partijskog komiteta. Najviše zasluge za formiranje partijske organizacije u Sjeničaku ima Gojko Nikoliš, koji je za to stvorio osnovne uslove prije odlaska u Španiju, a po povratku iz Španije radio na jačanju i efikasnijem djelovanju ove partijske organizacije.

U 1940. godini pristupilo se još intenzivnijem propagandnom radu i organizovanjem ideološko-političkom obrazovanju članova, kandidata i simpatizera KPH. Uvedeni su časovi zajedničkog čitanja listova »Proleter« i »Srp i čekić«, te proučavanju »Istorije SKP(b)« i druge literature. Istovremeno, po selima je masovno rasturana napredna štampa, kao što su bili listovi »Radnički tjednik« i »Seljačka misao«. Tako su se članovi, kandidati i simpatizeri KPH osposobljavali i ideje Partije uspješno prenosili i na druge. Raslo je političko sazrijevanje naroda koji je pratio međunarodna zbivanja i opasnost koja mu je prijetila od fašizma.

#### APRILSKI RAT, OKUPACIJA I POČETAK USTAŠKE STRAHOVLADE

##### *Martovski događaji*

Razvojem međunarodnih događaja ovdje je intenziviran politički rad. Iako je partijska organizacija kotara Vrginmosta, u odnosu na vlast, živjela u ilegalnosti, ona je u odnosu na narod, početkom 1941. godine, istupala sa svojim otvorenim programom. Sem ostalog, raskrinkavana je politika režima i svih onih koji su je podržavali iz redova trgovaca, poslanika, popova i seoskih politikanata, uz istovremeno ometanje političkih zborova. Parole na kojima je Partija mobilisala mase bile su: borba za poboljšanje ekonomskih i radnih uslova; borba protiv fašizma; odbrana zemlje; vojni savez i uspostavljanje diplomatskih odnosa sa SSSR, itd.

Istovremeno, Partija ni ovdje nije zapostavljala nacionalno pitanje, insistirajući na stalnom izgrađivanju i jačanju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata, koji su tu vjekovima zajedno živjeli. Odnosi između pripadnika ta dva naroda bili su dobri, a među susjedima i vrlo bliski. Istina, bilo je, tu i tamo, i šovinističkih pojava od strane građanskih političkih partija - radikala među Srbima i pokvarenih politikanata, a HSS među Hrvatima. I veći dio popova i s jedne i s druge strane trudio se da stvori što veći jaz između dva bratska naroda.

Partijske organizacije i u srpskim i u hrvatskim selima, naročito one preko Kupe, u Pokuplju, objašnjavale su i Srbima i Hrvatima klasnu povezanost i istovjetnost borbe hrvatskog naroda sa borbom srpskog siromašnog seljaštva. Praktičnim primjerima ukazivano je na istovjetnost interesa hrvatskih i srpskih seljaka protiv srpske i hrvatske gospode.

<sup>9</sup> Strijeljan od ustaša 1941. godine u Rakovom potoku.

Rezultati ovih napora Partije naročito će doći do izražaja kasnije, u toku ustanka i dalje u NOB-i. Neprijatelj nije uspio da razbije to jedinstvo. Prve zakletve partizani su polagali pred srpskom i hrvatskom zastavom. Srpski narod je odmah u početku borbe shvatio da ustaše nisu Hrvati, da Hrvati nisu ustaše, da su ustaše izrodi hrvatskog naroda i da se ne može kriviti cio hrvatski narod za zločine tih izroda.

Izdajničku politiku vlade Cvetković-Maček partijske organizacije su uspješno raskrinkavale u narodu, razotkrivajući namjeru dvora i vladajućeg režima da Jugoslaviju upregnu u kolo Trojnog pakta. Istina, 27. marta 1941. godine na području kotara Vrginmost nije bilo organizovanih ni manifestacija ni demonstracija, ali su istorijski događaji u Beogradu i drugim mjestima naše zemlje u kojima je narod, predvođen Partijom, odlučno ustao protiv pristupanja naše zemlje Trojnom paktu - snažno odjeknuli i mobilizatorski djelovali na članove i kandidate Partije, na simpatizere KPH i sve rodoljube sa teritorije kotara Vrginmost.

U danima dubokih martovskih previranja svuda se osjećala politička aktivnost, koju su nosili i podsticali članovi Partije, ali, ujedno, i primjećivala zabrinutost jednog dijela ljudi za sutrašnjicu, naročito onih koji su učestvovali u prvom svjetskom ratu, ili su ga preživjeli u selima ovog kraja, osjetivši na svojoj koži šta znači rat sa svim njegovim tragičnim posljedicama. U isto vrijeme, pristalice režima su se uplašile od gubitka vlasti i svega onoga što su postigli, dok su siromašni rezonovali da oni nemaju šta izgubiti. S druge, pak, strane - rastao je broj simpatizera i članova Partije.

### *Slom stare Jugoslavije*

Prilikom proglašenja mobilizacije, u nekim partijskim organizacijama bilo je izvjesnog kolebanja u smislu da li se odazvati pozivu, ili ne. U vezi sa ovim tražena je veza sa višim partijskim rukovodstvom i nakon dva dana dobijena direktiva da u vojsku treba ići i odlučno se boriti za odbranu zemlje, protiv fašizma. A koliko su rodoljubi bili spremni da brane svoju zemlju vidi se i po tome što ni u redovima članova Partije, ni u samom narodu nije bilo ni jednog slučaja dezerterstva i odbijanja poziva da pođe u vojsku. Naprotiv, državne i vojne vlasti su sabotirale odlazak ljudi u vojsku.

Već u prvim danima mobilizacije narod je izgubio povjerenje u vladu i vojno rukovodstvo. Dezorganizovana vojska nije pružala garancije da se može uspješno oduprijeti agresorima - fašističkim divizijama Hitlera i Musolinija. Šestog aprila 1941. godine Hitlerove trupe su napale Jugoslaviju, a već 11. aprila njihov dio je ušao u Vrginmost i Topusko. Prilikom ulaska u Vrginmost, prethodnica njemačkih jedinica, krećući se na motornim vozilima, na raskrsnici puteva ispred kuće Marka Crevara ubila je jednog žandarma. Razlog je bio što je nosio oružje a nije imao oko rukava hrvatsku trobojnicu, mada je, inače, bio oduševljen, dan ranije proglašenom »Nezavisnom Državom Hrvatskom« (NDH).

Komunisti Vrginmosta su dan uoči ulaska Nijemaca u njihov gradić tražili od kotarskog načelnika Čidića oružje za odbranu svoga mjesta. Oružje im nije dao, a kasnije, kada je došlo do okupacije, upozorio ih je na takvo njihovo držanje, naglašavajući da ih on ne može zaštititi kod ustaških vlasti. Neposredno poslije toga je premješten, a vlast je data ustaškom povjereniku Josipu Plemenčiću i taborniku Marku Blaževiću.

Kako je okupacija Vrginmosta bila svršena stvar, to su neki od komunista riješili da se prebace za Bosnu, gdje je, bar se tako vjerovalo, još pružan otpor Nijemcima. No, budući da je ubrzo došlo do kapitulacije Jugoslovenske vojske - od ove namjere se odustalo. Uspostavljena je veza sa Okružnim komitetom KPH za Karlovac, koji je dao

direktivnu da sve partijske ćelije pristupe raskrinkavanju novostvorene NDH i razbijačke politike okupatora.

Brza kapitulacija Jugoslavije (17. IV 1941), bjekstvo kralja i vlade Milana Simovića u inostranstvo, dolazak Nijemaca, Italijana i ustaša - stvorili su veoma tešku i mučnu situaciju kod rodoljubivog naroda. Treba pri tom reći: kod mnogih je brz završetak rata trenutno izazvao olakšanje, ali je pojava ustaške NDH u srpskim masama izazvala veoma duboku zabrinutost. Srpski narod je, konačno, uvidio da je od onih koji su ga godinama iskorištavali za svoje sebične i klasne interese napušten i ostavljen na milost i nemilost okupatoru i ustaškim zločincima. S druge strane, kod većeg dijela neupućenog hrvatskog stanovništva ispoljavala se izvjesna radost zbog stvaranja vlastite hrvatske države, dok pripadnici HSS još nisu bili načisto da li su samim stvaranjem NDH zadovoljeni i njihovi politički ciljevi, ili samo zahtjevi fašističke grupe ustaša. Sve to, kao i ono što se pojavljivalo kao njegova posljedica, već u prvim danima okupacije i dolaska ustaša, stvorilo je odnose nepovjerenja između Srba i Hrvata.

Upravo tih dana komunisti sa teritorije kotara Vrginmost upoznati su i sa sadržajem proglašenja Centralnog komiteta KPJ koji je 14. aprila 1941. upućen svim narodima Jugoslavije. U Proglasu se, u odnosu na situaciju u Hrvatskoj, pored ostalog, kaže:

»U teškoj i sudbonosnoj borbi sa tuđinskom najezdom, našla se u Hrvatskoj šaka agenata i petokolonaša, koja je uz pomoć najuglednijih hrvatskih vlastodržaca sistematski pripremala i konačno u najtežem času izvršila izdaju kakvoj nema premca u nizu izdaja hrvatske gospode i vlastele u historiji.«

Partija je stalno ukazivala na značaj stvaranja čvrstog bratstva i jedinstva, jer je znala da samo zbratimljeni narodi mogu izvojevati pobjedu. Otuda ona ni u ovim teškim i sudbonosnim danima nije zapostavila i ovo veoma značajno pitanje. U vezi s tim u istom proglasu se kaže:

»Hrvatska gospoda te site da pružaš ruke tvojem vjekovnom neprijatelju i porobljivaču, a siju najodvratniju mržnju i hajku protiv srpskog naroda, koji se herojski bori i gine rađe nego da bude robom tuđna .... Zar nije srpski narod oduševljeno podupirao tvoju opravdanu borbu za slobodu i ravnopravnost. Tuđinske slugе, hrvatska gospoda, siju u tebi mržnju prema tvojoj krvnoj braći Srbima, a u vrijeme kada oni svojom krvlju s nova pišu slavu, iako tragičnu stranicu svoje historije. Znaj, hrvatski narode, da je borba tvoje braće i tvoja borba.«<sup>10</sup> Ovdje od tada, kroz čitavu NOB, neće biti sastanka, skupa ili zbora na kojem se, na prvom mjestu, neće isticati istorijski i sudbonosni značaj borbe za bratstvo i jedinstvo, u čemu su Partija i NOP u cjelini postigli ogromne uspjehe.

### *Dolazak ustaša i Italijana*

Poslije rasula i kapitulacije Jugoslovenske vojske, vojnici rodom iz ovog kraja, napušteni od svojih starješina, krenuli su iz raznih krajeva Jugoslavije svojim kućama. Gotovo svaki potomak starih graničara sa sobom je ponio i oružje, svjestan da će ono itekako trebati, da bitka nije bespovratno izgubljena. Sem oko 50 koji su pali u njemačko zarobljeništvo, svi su se vratili kućama. Mnogi od onih koji su ponijeli oružje, iako su vješto izbjegavali naseljena mjesta, nisu imali sreće da ga i donesu; usput su bili sačekivani od jedinica unaprijed organizovane Mačerkove »Zaštite«, koja je oduzimala oružje. Tako je samo manji broj uspio da oružje donese do svojih kuća.

<sup>10</sup> Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom V, knj. 1, str. 5 i 6 [U daljem: Zbornik NOR-a V/1 str. 5 i 6].

Istovremeno, preko ove teritorije povlačili su se vojnici iz drugih krajeva naše zemlje. Umorni, gladni, postićeni i žalosni zbog izdaje kralja i generala, zaustavljali su se radi odmora i da bi nešto pojeli. Teško je bilo slušati te vojnike kako pričaju o sramnoj izdaji i o onome šta su sve na putu doživjeli.

Dok su se vojni obveznici i rezervisti vraćali svojim kućama, na teritoriji kotara Vrginmosta već su bili Nijemci, Italijani i ustaše. Ubrzo Nijemci, već prvih dana maja, najštaju teritoriju Vrginmosta, a vlast predaju ustašama. Pod okriljem Hitlerovih trupa, rodi hrvatskog naroda u Topuskom, među kojima su bili Kocman, Ilija Briješki, Jure i Martin Putrić, Mate Malinac i dr., uspostavljaju ustašku vlast i odmah počinju sa hapšenjima, progonima i ubijanjem istaknutijih ljudi u tom mjestu. Oni su još prije dolaska Nijemaca u Topusko, a po direktivi ustaških funkcionera iz Gline advokata Mirka Puka, Cvjetanovića, braće Vidaković i dr., pomogli u razoružavanju jedinica jugoslovenske 3jske koja se dezorganizovano povlačila u pravcu Bosne. Domogli su se i blagajne Konde 4. armije, koja se takođe povlačila ovim pravcem. Novac su međusobno podijelili, a nepoželjnog svjedoka Šimu Briješkog likvidirali, i to tako što su poznatom ustašinu Šalteru naredili da ga noću 25/26. jula ubije u selu Poljani. Odmah su pronijeli glas i su Šimu ubili Srbi, čime su pravdali pokolj naroda u ovome selu.

Za razliku od Topuskog, u Vrginmostu punih deset dana nije uspostavljena ustaška vlast. Bili su, naime, prinuđeni da dovedu komisiju, sa Vidakovićem iz Gline na čelu, kojoj i pridružuju mesar Josip Plemenčić, lugar Antun Šprajc i čuvar željezničke pruge iz 'evarske Strane Josip Beljan i njegov sin Zlatko. Oni su odmah otpočeli svoju zločičku djelatnost protiv srpskog naroda i postali krvnici i izdajnici vlastitog naroda.

Odlaskom njemačkih jedinica, u Topusko i Vrginmost su 9. maja došli dijelovi 11. ilijanskog bersaljerskog puka. Dolaskom Italijana, među narodom se stvorila prividna nada da se ih oni zaštititi od ustaškog nasilja i zločinstva. Povod tome bio je postupak usolinijevih vojnika kada su jedne noći spriječili hapšenje svih muškaraca u Vrginmostu od strane ustaša. Međutim, to je bila samo obmana, kako bi se pokazali kao spasioci srpskog naroda. Bilo je to trenutno, jer su ustaše upravo pod njihovim okriljem stavile započeta hapšenja i progone Srba i komunista.

Stanje neizvjesnosti i straha kod Srba dostiglo je vrhunac kada je narod doznao masovni pokolj nevinog srpskog življa izvršen 11. maja 1941. godine u glinskoj praslavnoj crkvi, te za pokolj oko 600 stanovnika Veljuna od 6. maja u susjednom Blajju. Tada je većini naroda bilo jasno da ustaše spremaju tragičnu sudbinu čitavom srpskom narodu u Hrvatskoj. Samo manji broj ljudi još je vjerovao da je i NDH nekakva avna država i da neće dozvoliti da se čine takva zvjerstva, da se jedan narod istrijebi mo zato što pripada drugoj vjeroispovjesti. Upravo ti ljudi, prepustivši se takvom vjeanju, među prvim su odvedeni i poubijani od strane ustaša.

### *Okrutne mjere vlasti NDH*

Dolaskom Italijana i uspostavljanjem njihovih garnizona u Vrginmostu i Topuskom, o i preuzimanjem vlasti od strane ustaša, završena je okupacija teritorije kotara Vrginmosta. Sem garnizona u ova dva mjesta, u Boviču je uspostavljena ojačana žandaririjaska stanica, a po hrvatskim selima su formirane ustaške naoružane organizacije, stavljene od ološa i izdajnika svoga naroda, koji za cijelo vrijeme rata neće dobiti širu dršku. Podjelom Hrvatske demarkacionom linijom između njemačkog i italijanskog upacionog područja, teritorija kotara Vrginmosta je ušla u sastav italijanskog okupacionog područja.

Od 3. avgusta u Vrginmostu je bila 3, a u Topuskom 4. ustaška satnija, koje su bile pod komandom ustaškog pukovnika Tomislava Rolfa, čije je sjedište bilo u Glini.

Kada je Ante Pavelić, 16. aprila, imenovao prvu hrvatsku vladu, u njoj je prvi ministar pravosuđa bio advokat dr Mirko Puk iz Gline, inače organizator uspostave ustaške vlasti i na teritoriji kotara Vrginmosta i glavni organizator ustaškog pokreta. Zakonskom odredbom od 19. aprila Pavelić je ukinuo stare propise Banovine Hrvatske o kotarskim skupštinama i upravnim odborima, raspustio sva općinska poglavarstva, povjerivši njihove funkcije ustaškim povjerenicima. Za Vrginmost bio je to Josip Plemenčić, a za Topusko Ilija Briješki. Međutim, za cijelo vrijeme NOB-a narod kotara Vrginmosta nije priznavao ovu vlast, koja, uostalom, već od druge polovine 1942. godine nije ni bila na ovoj teritoriji. Sve što je radila važno je samo za mjesto Vrginmost i Topusko, dok su se u njima nalazile ustaške i italijanske jedinice, kao i za hrvatska sela do kraja 1942. godine.

Poslije ukidanja kotarskih i općinskih propisa, Pavelić je svojom naredbom od 5. maja ukinuo postojanje i djelovanje srpsko-pravoslavne crkve, a naredbom od 11. novembra 1941. godine proglašena je konfiskacija cjelokupnog njenog imanja. Ministar pravosuđa i bogoštovlja, dr Puk, svojom naredbom od 18. avgusta 1941, određuje da se ubuduće ima upotrebljavati naziv »grčko-istočna vjera«. Od tada u dokumentaciji katoličke crkve i druge biskupske konferencije, katolički episkopat u NDH stalno je upotrebljavao naziv »grčko-istočna vjera« i »grčko-istočnjaci«. Odmah po dolasku na vlast, ustaše su zatvorile sve srpsko-pravoslavne crkve na teritoriji kotara Vrginmosta, a sveštenici koji nisu uspjeli izbjći u Srbiju pohvatani su i poubijani od strane ustaša, u toku maja 1941. godine. Sve crkve na teritoriji kotara Vrginmosta u toku 1941. i 1942. godine spaljene su od strane ustaša.

Zabranom svakog djelovanja i postojanja srpsko-pravoslavne crkve, Pavelić je zabranio i svaku upotrebu ćirilice u javnom i privatnom životu. Zabranjeno je i podlegalo je strogoj kazni i samo štampanje bilo kakvih knjiga i publikacija ćirilicom.

Tako su Pavelić i njegove ustaše, koje su na vlast doveli Italijani i Nijemci, već od prvih dana svoje vladavine počeli sprovoditi fašističku politiku svojih gospodara. Dok su prema gospodarima bili poslušni i ponizni, dotle su nad hrvatskim narodom i svim njegovim antifašistima, a posebno nad članovima Partije, bez obzira kojoj vjeroispovjesti pripadali, sprovodili svirepost sa najtežim terorom, sprovodeći, istovremeno, politiku istrebljenja Srba, Židova i Cigana." O tome su se dogovorili na tajnom sastanku održanom sredinom maja 1941. godine u Glini, u zgradi bolnice. Sastanku su prisustvovali ustaše skoro iz svih krajeva NDH, gdje je zaključeno da se pređe na plansko likvidiranje Srba, Židova i »nepoćudnih elemenata« u novostvorenoj »državi«. Ovome sastanku prisustvovao je i ustaški ministar pravosuđa dr Puk, koji je u svome govoru tražio progone Srba. Jedan od oblika masovnog ustaškog terora u okviru istrebljenja i progona Srba, bilo je i njihovo prisilno prekrštavanje i »prevođenje« na katoličku vjeru, pod parolom da su Srbi u NDH - Hrvati pravoslavne vjere. Prelaženje u katoličku vjeru, odnosno »pokrst« kako je narod taj sramni čin nazivao, sprovodilo se prisilno i primjenom krvavih metoda. O tome kako su se svi ti zločini odvijali na teritoriji kotara Vrginmosta biće govora u narednim poglavljima ove knjige.

\* Prema Ustavu SFRJ, sada etnička grupa Romi.